

Bård Jordfald og Magnus Mühlbradt

Arbeidskraftbehov ved søndagsåpne butikker

Bård Jordfald og Magnus Mühlbradt

Arbeidskraftbehov ved søndagsåpne butikker

© Fafo 2015
ISSN 0804-5135

Omslagsillustrasjon: Colourbox.com

Innhold

Forord	5
1 Arbeidskraftbehov ved søndagsåpne butikker	6
1.1 Alt annet konstant	7
1.2 Hva notatet ikke inneholder	9
1.3 Hvordan analysere virkninger av noe som ikke har skjedd?	10
1.4 Data og metode	11
2 Varehandelen	14
2.1 Detaljhandelen	18
2.2 Engroshandel	23
2.3 Motorrelatert handel	25
3 Hva mener handelsaktørene?	27
3.1 Om åpningstidsregime	27
3.2 Hvem tror de må ta søndagsjobben?	29
3.3 Bakover i verdikjeden	31
4 Direkte effekter i varehandelen	33
4.1 Detaljhandel	34
4.2 Engroshandel	36
4.3 Motorrelatert handel	37
5 Indirekte effekter utenfor varehandelen	38
6 Hvor mange jobber søndag i dag?	42
7 Hvor mange jobber lørdag i dag?	44
7.1 Lørdagsarbeid i varehandelen	45
8 Dersom søndag blir den nye lørdag	47
9 Regulatoriske betingelser	50
9.1 Hva sier loven om søndagsarbeid?	50
9.2 Nytt forslag til arbeidsmiljølov	51
9.3 Hva sier tariffavtalene?	51

10 Andre virkninger	54
10.1 Nye arbeidskraftstrategier?	54
10.2 Blir det flere jobber?	56
10.3 Organisert arbeidsliv – en selvfølge?	58
10.4 Blir mandag den nye søndag?	59
11 Sammendrag	61
Litteratur	65

Forord

I dette notatet rettes oppmerksomheten mot søndagsåpne butikker og virkninger dette vil ha på arbeidsmarkedet. Notatets formål har vært å beregne hvor mange av de 367 000 som jobber i handelen, som vil være eksponert for søndagsarbeid, hvor mange av dem som vil måtte jobbe søndager og hvem av dem dette vil gjelde. I tillegg vil søndagsåpne butikker få virkning for tilstøtende næringer og innkjøpte tjenester. Videre går notatet inn på regulatoriske utfordringer i kjølvannet av en eventuell omlegging fra seks til syv dagers drift, muligheter for sysselsetningsvekst samt problemstillinger knyttet til organisert versus uorganisert arbeidsliv.

Prosjektet er initiert og finansiert av Landsorganisasjonen i Norge (LO), Handel og kontor i Norge (HK), Norsk Nærings- og nytelsesmiddel forbund (NNN), Norsk Arbeidsmandsforbund (NAF) og Norsk Transportarbeiderforbund (NTAF).

I forbindelse med prosjektet ble det etablert en referansegruppe. Her stilte Ellen Horne-land (LO), Ove Magnus Halkjær (HK), Bente Birkeland (NNN), Trond Erik Thorvald- sen (NAF) og Bjørn Anders Jonassen (NTAF). Takk til alle for verdifulle innspill og kommentarer. Det skal også rettes tak til de bransjeaktørene som ble intervjuet i pro- sjektet, enten de kom fra faghandelen, dagligvarebransjen, engros eller arbeidsgiverorga- nisasjoner.

Ved Fafo har Rolf K. Andersen vært kvalitetssikrer, mens Språkkonsulentene AS har tatt seg av korrektur. Takk også til dem. Selv om mange har bidratt, er alle funn og kon- klusjoner som trekkes, forfatternes ansvar, - likeså feil og mangler ved notatet.

Oslo

Februar 2015

Bård Jordfald og Magnus Mülbradt

1 Arbeidskraftbehov ved søndagsåpne butikker

Solbergregjeringens tiltredelseserklæring slår fast at regjeringen har til hensikt å «Tillate butikker å holde åpent på søndager. Regjeringen vil sammen med partene i arbeidslivet vurdere hvordan de butikkansatte kan bli omfattet av et godt lovverk når det gjelder arbeidstid og medbestemmelse». Derfor tar dette notatet for seg dette spørsmålet:

Dersom det åpnes for søndagsåpne butikker, hvilke følger vil dette så gi i arbeidsmarkedet?

I prinsippet kan alle utsalgssteder under det nåværende regelverket være åpne i perioden 00.01 mandag til lørdag kveld klokka 23.59. Fra søndag klokka 0.00 til 23.59 slår helligdagsfredloven (Lov av 1995-02-24-12) inn. Da inntreer et generelt påbud om at faste utsalgssteder skal holde stengt. I tillegg er det i loven definert hvilke salgsvirksomheter som har unntak fra påbudet.

Et forhold ved oppheving av påbudet er utsalgsstedene (butikkene) og de som arbeider her, et annet er bakenforliggende ledd. For eksempel vil søndagsåpne dagligvarebutikker trenge ferske bakervarer, noe som igjen betyr at bakerne må arbeide natt til søndag. Det betyr også at det må foregå transport fra bakeriet til utvalg, og at noen må kjøre varene. Siden detaljleddet er åpent og kostnadseffektiv transport betyr fullastede biler, er en mulig konsekvens at distribusjon av andre varer også vil skje natt til søndag. Søndagsåpne butikker kan derfor ikke sees uavhengig av hva som skjer bakover i verdikjeden, mot engrosledd og mot produksjonsledd (industrien).

Søndagsåpne butikker kan også gi virkninger for tilstøtende tjenester og for virksomheter som følger handelens åpningstidsregime. Ligger frisørsalongen i et kjøpesenter, betyr det at den følger senterets åpningstider. Endres disse, endres også salongens åpningstider. Det samme gjelder for kafeer og restauranter eller andre som har slik lokalisering. I tillegg kommer vekter-, renholds- og vaktmestertjenester som utsalgsstedene kjøper inn i åpningstiden. Søndagens omsetning vil måtte transporteres til tellesentralene, og utsalgsleddene med store varekvanta og høy omløpshastighet (dagligvare) må få fjernet tomemballasjen fortløpende.

De som jobber i butikkene, er avhengige av å komme seg til og fra jobb, og det vil igjen skape virkninger for offentlig kommunikasjon i form av flere buss-, trikk-, T-baneavganger på søndag. Det samme vil gjelde for deler av kundemassen som vil trenge kollektivtransport.

Indirekte effekter eller ringvirkninger kan strekkes lagt. Når det kommer til tallfesting i arbeidsmarkedet, må det settes et skille mellom direkte effekter, som ansees som vesentlige, og mer potensielle virkninger. For frisørene med salonger på kjøpesentre er det klart at de faller innenfor gruppa som får merke en eventuell lovendring, i andre næringer og for andre yrker vil dette være mer «i det blå». Effektene av søndagsåpne butikker kan slik sett deles inn i tre:

- Direkte effekter i varehandelen – hva skjer innad i handelen?
- Indirekte effekter utenfor varehandelen – hva skjer i tilstøtende næringer og bransjer dersom butikkene holdes åpne på søndager?
- Potensielle virkninger – hva kan skje når en så stor del av privat sektor endrer sitt produksjonsregime?

Fordi hensikten med notatet har vært å tallfeste og forsøke å estimere hvor mange som vil måtte arbeide søndager, er det de to førstnevnte effektene som vil bli fulgt opp. De potensielt virkningene er det for det første langt vanskeligere å estimere, og for det andre er det strukturer som er tregere å bevege. For eksempel kan økt transportbehov på søndager medføre høyere kapasitetsutnyttelse – altså «fullere» tog og busser som allerede går – eller at det må settes inn flere tog og busser for å kunne dekke det økte behovet. Hvor grensene for dette går, er naturlig nok vanskelig å anslå. Om man får et vendepunkt i hele arbeidsmarkedet gjennom å endre «produksjonstiden» for en så systemsettingstung næring som varehandelen, forlattes derfor her.

Et fundamentalt premiss både for de direkte og indirekte effektene er at en lovendring ikke behøver å gi noen effekt. Det at man tillater butikker og forretninger å holde åpent, er ikke det samme som at disse har en plikt til å gjøre det. Samtidig er det slik at konkurransesituasjonen mellom forretningsaktørene fort vil kunne medføre at noen *må* holde søndagsåpent for å opprettholde sin markedsandel og inntjening. Det Gudmund Hernes kaller Bislett-prinsippet for frihet, er en god metafor å ha med seg her. Den går ut på at den aller første som reiser seg på tribunen, ser bedre. Når førstemann reiser seg, vil andre som da ser dårligere, tvinges til det samme. Til slutt kommer man ut dårligere enn det opprinnelige utgangspunktet: *Ingen ser bedre, men man har tvunget hverandre til å stå*. Noe av utredningens vurderinger vil derfor være å si noe om handelens kollektive handlingsproblem – eller om Bislett-effekten vil blomstre eller ei på søndagene.

1.1 Alt annet konstant ...

Varehandelens funksjon er å flytte varene fra produsent til den som skal bruke dem. Det gjelder å få varene fram til rett bruker, til rett tid, i rett kvantum, med rett kvalitet og til rett pris. Det dreier seg om *distribusjon*, hvor varene må kunne forflyttes, lagres og/eller settes sammen på en måte som sluttbrukerne ønsker. Det handler også om *formidling av informasjon* om pris, kvalitet, behov og ønsker mellom den som vil selge, og den som vil

kjøpe varene – og det dreier seg om å være til stede der sluttbrukerne er, når de ønsker det. Samtidig har tilstedeværelse en kostnadmessig side. Virksomhetenes inntektpotensial må avspeile økte kostnader som følger med økt åpningstid.

Butikkenes åpningstider styrer igjen ansattes arbeidstid, som igjen er knyttet til forbrukerens handlemønstre. Arbeidsgiversiden, Virke og NHO Handel, sin posisjon har vært at søndagsåpne butikker ikke er regningssvarende. Omsetningen vil ikke øke i forhold til kostnadsøkningen, snarere spres den over (enda) flere timer. I en produktivitetssammenheng vil dette da også svekke næringens produktivitet. Søndagstimene koster også mer ettersom arbeidskraften er dyrere da. Kostnadsøkningene ved søndagsåpne butikker må da enten skyves over på konsumentene – eller så må man godta en svakere lønnsomhet i handelsleddet.

I Norge er det omkring 30 000 bedrifter innenfor detaljhandel. Dersom disse skulle holde åpent, la oss si åtte timer hver søndag og i gjennomsnitt ha en betjening på tre personer – vil dette grovt sett si at minst 90 000 personer vil måtte gjennomføre et dagsverk hver eneste søndag – eller at 180 000 personer må gjøre et dagsverk annenhver søndag, eller at 270 000 personer må utføre et dagsverk hver tredje søndag. Under disse forutsetningene vil det komme til omkring 20 000 nye årsverk, dersom man da ikke reduserer bemanningen med 20 000 årsverk på de andre ukedagene. I og for seg kan man komme ut med nullvekst i sysselsettingen ved at antall timer som arbeides, blir det samme, inkludert søndag. Hvem som skal gå på jobb på søndag, er også en problemstilling. Butikkene er kjennetegnet av et stort innslag av deltidsansatte og ikke minst studenter/skoleelever med ekstrajobb. Selv om det er mange studenter, jobber disse færre timer per uke enn de deltidsansatte – og det er et spørsmål om de vil jobbe på søndag.

Å beregne direkte effekter dersom alle virksomhetene åpner på søndager og disse har lik åpningstid, er en nokså enkel øvelse. Derimot er det mer komplisert om ikke alt annet holdes konstant. For eksempel er det slik at i de større byene har kjøpesentre, supermarkeder og lavpriskjedene åpent til 22.00–23.00 om kvelden på hverdagene, og de stenger en time eller to tidligere på lørdager. Dersom åpningstidsregimet endres, endres handlemønsteret slik at stadig mer av omsetningen kommer i helgene. Spørsmålet er så om man på sikt fortsatt vil holde åpent som før på hverdagene eller innskrenke åpningstiden og dermed behovet for arbeidskraft på ukedagene.

Én butikk er heller ikke lik en annen butikk, det samme kan sies om arbeidskraften som trengs ute i butikkene. Det er bransjemessige variasjoner i den kunnskapen man behøver for å kunne selge de forskjellige varene. Noen er helt avhengige av faglært arbeidskraft med betydelig spisskompetanse, mens andre ikke har det samme behovet. Bare innenfor dagligvare er det forskjeller mellom lavpris og supermarkedenes ferskvareavdelinger og tilhørende behov for slaktere og kokker. Tilsvarende vil det være forskjeller i de lokale arbeidsmarkedene. I enkelte områder eller regioner kan det være enkelt å bemanne deler av handelen på søndagene, andre steder kan dette bli vanskeligere.

Søndagsåpne butikker kan medføre at handelen kommer inn i et arbeidsregime, hvor det etter arbeidsmiljølovens (aml.) bestemmelser må etableres skift- og turnusplaner. Aml. § 10-8 (4) vil beramme hele oppsettet av vaktlister og organisering av åpnings- og arbeidstiden. I tillegg har tariffavtaler, som Landsoverenskomsten mellom Virke og HK, bestemmelser som vil måtte følges eller tas hensyn til. Dette igjen skaper nye problemstillinger rundt det å organisere arbeidsstokken og fordele arbeidstid under et nytt åpningstidsregime.

Varehandelen er blant de næringene som på arbeidstakersiden har svakest organisasjonsgrad. Kun 22–23 prosent av de ansatte er organisert i en fagforening eller i et fagforbund (Nergaard 2014). Derimot er arbeidsgiversiden oftere dekket inn med medlemskap. Det skal sies at bildet også er sammensatt på arbeidsgiversiden. Kjedene selv og deres egneide butikker er som oftest medlem av arbeidsgiverorganisasjonene, mens de franchisebaserte¹ butikkene som er tilknyttet de samme kjedene, sjelden er det (Hilsen & Steen Jensen 2015). Et forhold er å være medlem av en arbeidsgiverorganisasjon, et annet er hovedavtalens bestemmelser som ligger til grunn for oppretting av tariffavtale og om man blir bundet av denne. Dersom man er medlem av for eksempel Virke, blir man automatisk bundet først etter at en stor nok del av de ansatte har reist krav om tariffavtale. Slik kan en kjedebutikk på den ene siden av byen være organisert og bundet av tariffavtale, mens en identisk innredet butikk med samme kjedeprofil og vareutvalg på den andre siden av byen er uorganisert og da heller ikke bundet av tariffavtalen. Det ligger konkurransevridende effekter mellom bundne og ubundne virksomheter, både for de lønsmessige betingelser og bestemmelser for søndagsarbeid i lov versus avtaleverk. For kundene oppfattes derimot butikkene som tilnærmet identiske. Gitt et slikt landskap vil utredningen også ta for seg potensielle utfordringer knyttet til organisert versus uorganisert arbeidsliv.

1.2 Hva notatet ikke inneholder

Det finnes gode og mindre gode grunner til at man skal tillate varehandelen å være åpen på søndager, på samme måte som det finnes gode og mindre gode grunner for at man ikke skal tillate eller regulere det. Den politiske diskusjonen om søndagsåpent har mange dimensjoner, hvorav denne utredningen kun retter søkelys på følger som har med arbeidsmarkedet å gjøre. Derfor tar den heller ikke for seg kommende problemstillinger:

- Verdispørsmålet – søndag som kristen helligdag – verdien av å ha en felles hviledag som er annerledes enn hverdagene – avveiningene mellom konsumentenes

¹ Butikker med franchiseavtale er selvstendige butikker, og franchisetaker er arbeidsgiver for sine ansatte. Selv om franchisegiver gir klare føringer for driften, er det franchisetaker som har arbeidsgiveransvar etter loven. (Hilsen & Steen Jensen 2015).

frihet til å handle og de handelsansattes mulighet til å være med sin familie på søndager.

- Miljøspørsmålet – om ytterligere spredning av åpningstid gir økt biltransport og påfølgende klimautslipp.
- Distriktsrelaterte spørsmål – det norske butikknett er finmasket, og utenfor byene bor folk spredt. Framfor å handle på nærbutikken vil kundene snarere kunne sette seg i bilen for å handle i kjøpesenteret som er søndagsåpent. De svakeste virksomhetene vil kunne bukke under som følge av økte kostnader / redusert inntjening.
- Interne vridningseffekter mellom utsalgsleddene. Innenfor «dagligvare» er det tre–fire paraplykjeder (NorgesGruppen, Rema og Coop/Ica²) med en rekke underliggende kjedekonsepser. Innenfor kiosksegmentet har noen av de store aktørene interesser (MIX, Deli de Luca, Narvesen og 7-Eleven). Andre har satset bevisst innenfor det eksisterende åpningstidsregimet, med butikker under 100 m² som kan holdes åpne på søndager.. Andre igjen har tilpasset seg regelverket ved å ha en liten butikk som henger sammen med en større, som kun er åpen på søndager. Endrede reguleringer vil skape vridningseffekter mellom de ulike aktørene og de ulike kjedekonseptene deres.
- Svenskehandel. Søndagsåpne butikker kan tenkes å ta noe av svenskehandelen tilbake. Tilsvarende argument kan brukes mot/for handelslekkasjen over Internett.
- Søndagshandel påvirker prisnivået. Kan kostnadsøkninger veltes over på kundene, eller må handelen bære disse selv – eller dekker økt omsetning disse inn igjen?
- Økte lønnskostnader og flere produksjonstimer uten tilsvarende omsetningsvekst vil redusere næringsens timeproduktivitet. Enten må man rasjonalisere for å opprettholde produktiviteten, ta produktivitetstapet eller velte kostnadene over på konsumentene.

1.3 Hvordan analysere virkninger av noe som ikke har skjedd?

Når dette skrives, er det ikke gjort endringer i helligdagsfredloven (Lov av 1995-02-24-12), som er den lovmessige reguleringen av søndagsåpning. Grunnregelen i loven er at faste utsalgssteder som selger varer til bedrifter og forbrukere, skal holdes stengt på

² Siste oversikt viser at NorgesGruppen kontrollerer 40 prosent, Rema 1000 24 prosent, Coop 22 prosent og Ica 11 prosent. Pressenotat fra Nielsen Norge 12.02. 2015 (Dagligvarer rapporten 2015).

søndager. Eksisterende lovgivning har unntak (§ 5) som innebærer at dagligvarebutikker og kiosker under 100 m² kan holde åpent. Unntak gjelder også bensinstasjoner (150 m²), utsalgssteder for blomster/planter og hageartikler og utsalg på turiststeder med mer.

Regjeringen Solberg fulgte opp regjeringserklæringen og framla sitt forslag om søndagsåpne butikker den 9. januar 2015. I forslaget til ny helligdagsfredlov var det kun de særskilte helligdagene samt 1. og 17. mai (tolv dager) som loven skulle gjelde. Dette betyr at det ikke vil være noen regulering knyttet til åpning på resten av søndagene. Forslaget er sendt på høring (fyll inn dato– ikke lagt ut per 26.02) og forventes behandlet i Stortinget i løpet av 2015.

For å kunne analysere virkninger av noe som ikke har skjedd, vil det første man må gjøre, være å tegne opp et bilde av hvordan situasjonen i arbeidsmarkedet er *før* eventuelle endringer skjer. I korte trekk er det nødvendig å beskrive handelen slik den er organisert i dag, hvem det er som arbeider der, hvilke kjennetegn de har, hvor mange de er, hvor mange timer det er de arbeider, med mer.

Selv om handelsstanden og dens organisasjoner har uttrykt skepsis til søndagsåpne butikker, vil de på den ene eller andre måten måtte forholde seg til en eventuell lovendring. Vi trenger da å vite mer om sentrale aktørers planer og hvordan de ser for seg utviklingsforløp, omfang osv. Derfor er det blitt gjennomført intervjuer med sentrale aktører i næringen og på arbeidsgiversiden for å få vite mer om deres vurderinger, analyser og planer, hva de selv har tenkt, hva de tror kommer til å skje, og hvordan de selv vil agere. Kort sagt: Hva er «plan B» med en eventuell lovendring, hvilke forventninger har sentrale aktører til hendelsesforløpet, hvem tror de vil være pådrivere, og hvordan vil dette se ut?

1.4 Data og metode

For å kunne tegne opp et bilde over historisk utvikling og nåtilstanden i næringen, er man avhengig av å hente inn en del statistikk. Det meste av dataene som blir presentert her er samlet inn av Statistisk sentralbyrå (SSB). Det dreier seg da om registerbasert statistikk eller utvalgsbaserte undersøkelser. Ettersom det vi er ute etter å finne ut av en rekke forskjellige forhold, vil vi måtte bruke noe forskjellige kilder.

Den registerbaserte statistikken baserer seg, som navnet sier, på hva som faktisk er registrert. Den gir gode tall, over det som kan hentes ut av registrene, men tallene er ofte noen år gamle. Strukturstatistikken for eksempel, henter inn sysselsettingstallene fra arbeidsgiver- og arbeidstakerregisteret, eller den sysselsettingen som faktisk er registrert av bedriftene selv. Derfor gir denne statistikken mulighet til å splitte sysselsettingen ned på mindre undergrupper. For eksempel kan antall ansatte innenfor detaljhandelen grupperes finkornet, dvs. om man arbeider på en bensinstasjon, i en kiosk, i en dagligvare eller

for eksempel en skobutikk³. Videre gir strukturstatistikken mulighet til å skille mellom ansatte og selvstendige næringsdrivende, samt om man jobber hel- eller deltid. SSB har via sine nettsider lagt deler av den registerbaserte statistikken ut, ofte under fellesbetegnelsen strukturstatistikk. I tillegg brukes strukturstatistikken som endel av grunnlaget for nasjonalregnskapet.

Den andre sentrale kilden er Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) som SSB har gjennomført hvert kvartal siden 1972. Ettersom AKU er en utvalgsundersøkelse, vil den i likhet med andre utvalgsundersøkelser være beheftet med statistisk usikkerhet. Fordelene med AKU er at den gir fersk informasjon, hvor et representativt utvalg spørres om en rekke forhold. Ettersom de samme spørsmålene gjentas, vil det også være mulig å se utviklingen over tid. AKU har store utvalg og høy kvalitet, men som alle utvalgsundersøkelser har den sine svakheter. Blant annen kan man ikke bryte ned tallmaterialet på en mer finkornet næringskode. Mens strukturstatistikken gir en finkornet næringsinndeling, er det ikke mulig å vite hvor mange som jobber i skobutikker eller i dagligvarebutikker gjennom AKU. Laveste nedbrytingsmulighet er detaljhandel (tosiffer NACE kode). En annen ulempe er at AKU ikke alltid fanger opp de som er inn og ut av arbeidsmarkedet. Dette kan særlig å gjelde de som er i Norge og arbeider i en kort periode. Et eksempel her er unge svensker som jobber noen måneder, før de returnerer til hjemlandet. Videre oppgir SSB at innvandrere generelt har høyt frafall i AKU (Villund 2012).

I tillegg til det løpende spørsmålsbatteriet i AKU, gjennomføres det tilleggsundersøkelser ved at utvalgte tema kobles på. I dette prosjektets er det spørsmål omkring arbeidstidsordninger som SSB kobler på, av særskilt interesse. AKU er i dette prosjektet stilt tilgjengelig av Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD), hvor sist tilgjengelige datasett er 1.kvartal 2014. AKU-2014 har ikke med tilleggsundersøkelsene om arbeidstidsordninger. Derimot har vi fått stilt tilgjengelig et datasett fra 2009, som har spørsmålsbatteriet om arbeidstidsordninger med. Det betyr at det i notatet primært opereres med to forskjellige AKU datasett: AKU-2014 og AKU-2009. For å kunne estimere dagens nivå, er 2009 tallene derfor blåst opp til 2014 nivå. Implisitt vil det si at eventuelle strukturelle forandringer fra 2009 fram til 2014 ikke blir fanget opp. Der 2009 tallene er blåst opp til 2014 nivå, framkommer det av teksten.

I prosjektet er det ikke samlet inn egne kvantitative data utover SSB, Dansk Statistikk eller det Samfunnsvitenskapelig datatjeneste har stilt tilgjengelig. Derimot er det samlet inn kvalitative data. Det er gjennomført intervjuer, primært ute blant de store kjedene. Det er gjort innenfor dagligvarehandel, faghandel, engroshandel samt i den dominante arbeidsgiverorganisasjonen innenfor næringen. Disse intervjuene ble gjennomført seinhøsten 2014. Hovedhensikten med intervjuene var å få fram hvordan sentrale aktører i bransjen så på søndagsåpent, hvordan de selv ville agere ved en eventuell lovendring og hva de forventet at konkurrentene ville gjøre. Videre var vi interessert i å vite mer om hvordan de hadde tenkt til å bemanne virksomhetene på søndager, og om de hadde star-

³Standard for næringsgruppering (NACE). For videre forklaring se: <http://stabas.ssb.no/>

tet forberedelsene med dette arbeidet. De som svarte på vegne av virksomhetene var kjedesjefer, kommunikasjonsdirektører på konsernnivå eller andre som vil ha betydelig innflytelse på kjedenes åpningstider på søndager.

2 Varehandelen

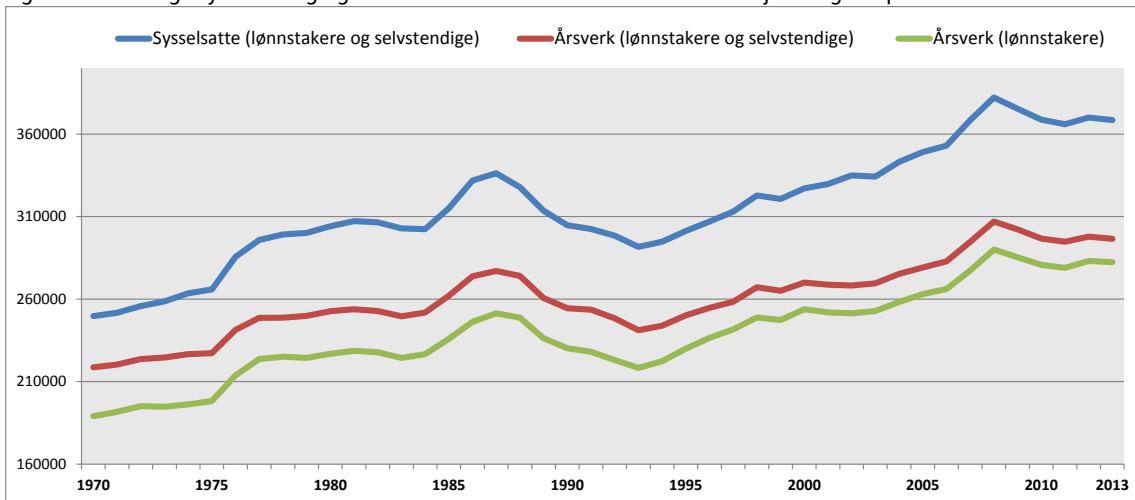
Går man noe bakover i tid, endret kjøleteknologiens innmarsj på 60-tallet mye på varehandelen. Kjøtt, fisk, grønt og meieriprodukter fikk da langt bedre holdbarhet. Varene kunne lagres i butikkene, og ikke minst kunne kundene hente disse selv (selvbetjening). En økende yrkesdeltakelse blant kvinner og endrede åpningstider på åttitallet forandret også mye. På nittitallet skjedde strukturendringer, bransjer gled over i hverandre, det kom økte stordriftsfordeler og ikke minst kjededannelser. I tillegg startet man innenfor deler av handelen en integrasjon, bakover eller forover i verdikjeden, og/eller vertikalt gjennom oppkjøp. Ser man for seg de siste 50 årene under ett, er det heller ikke til å komme fra at det har vært en enorm kjøpekraftforbedring i den norske befolkningen, og at våre preferanser har forandret seg mye. Det samme kan sies om teknologien, både i form av avanserte logistikk-løsninger og ny betalingsformidling – og i nyere tid økt innslag av handel over Internett.

Varehandelen gjennomgikk en kraftig restrukturering på 1990-tallet. Hardere konkurranse, kjededannelse, økt bruk av IKT og avvikling av småbutikker til fordel for store kjøpesentra bidro til sterk produktivitetsvekst.

(Produktivitetskommissjonen NOU 2015: 1:s.9)

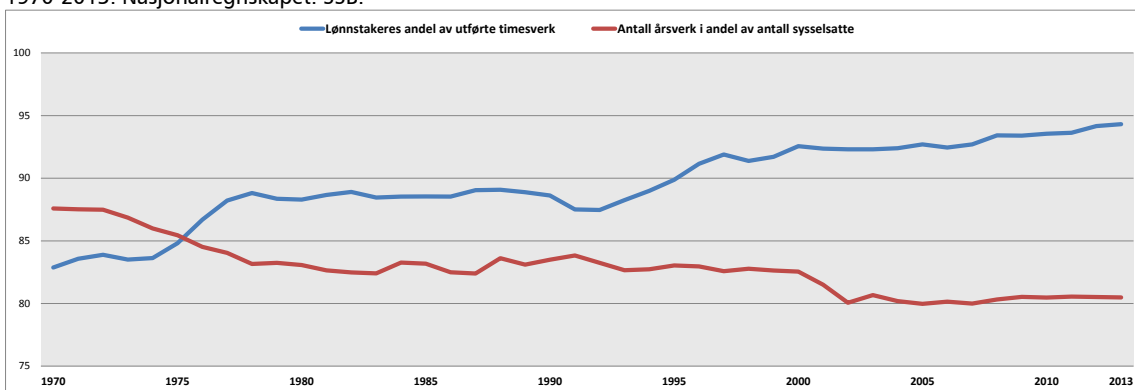
Varehandelens sysselsettingsutvikling (inkluderer selvstendig næringsdrivende og lønns-takere) er vist i figur 2.1. I 1970 arbeidet om lag 250 000 personer i næringen, mens det i 2013 var 369 000 personer. Derimot er veksten i årsverk ikke like sterk, fra 219 000 i 1970 til 297 000 i 2013. Utover at det har blitt 119 000 flere personer – eller 78 000 flere årsverk, viser figur 2.1 også at sysselsettingsnivået når sine toppunkter under høykonjunktorene midt på 1980-tallet og rett før finanskrisa i 2008. Det er varierende konjunkturfølsomhet innad i næringen. Mat må man ha uavhengig av økonomiske svingninger, men man kjøper mindre indrefilet dersom det er trangere tider. Kapitalvarer som nye biler eller kjøleskap er heller ikke det første man kjøper i dårligere tider. På makronivå avspeiler derfor den økonomiske utviklingen på mange måter også aktivitetsnivået og dermed sysselsettingen i varehandelen.

Figur 2.1 Utvikling i sysselsetting og antall årsverk i varehandel 1970-2013. Nasjonalregnskapet. SSB.

Veksten i antall personer har vært langt større enn veksten i antall årsverk. I korthet betyr dette at flere personer deler på årsverkene enn før. Endringer i forholdet mellom lønsmottakere og selvstendig næringsdrivende har det også vært (fig. 2.2). Mens de selvstendig næringsdrivende tidlig på syttitallet jobbet 17 prosent av de samlede timene, utførte de selvstendige 6 prosent av de samlede timene i 2013. Gjennom perioden øker antall utførte arbeidstakertimer på bekostning av timetallet til selvstendig næringsdrivende, og i 2013 utførte lønnsarbeiderne 94 prosent av de samlede timene. At lønnstakere erstatter selvstendig næringsdrivende, må sees i lys av kjededannelser, endrede organisasjonsformer og økt innslag av aksjeselskaper.

Figur 2.2 Utviklingen i lønnstakeres andel av antall arbeidede timer. Utvikling i årsverk som andel av sysselsetting. 1970-2013. Nasjonalregnskapet. SSB.

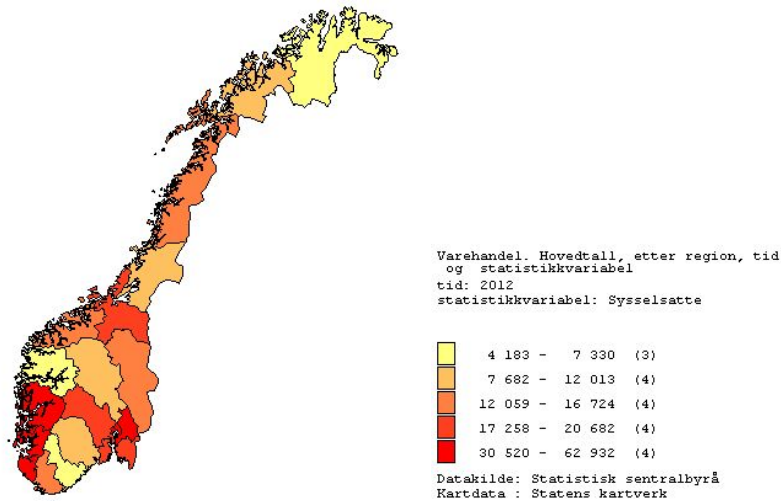

Et annet utviklingstrekk er at andel årsverk reduseres i forhold til antall sysselsatte. Mens andelen lå oppunder 90 prosent tidlig på syttitallet – faller den ned på 82–83 prosent på åtti- og nittitallet, mens den så på totusentallegger seg rundt 80 prosent. I det store og hele er resultatet at flere personer deler på årsverkene, og at det er lønnstakerne som i stadig sterkere grad utfører disse. I tillegg må vi trekke inn skiftene i åpningstider. I 1985 stengte de fleste dagligvarebutikkene klokka 17.00 på hverdager og klokka 13.00 på lørdager. I 2011 stengte godt over halvparten (53 prosent) klokka 22.00 eller seinere på hverdager. På lørdager stengte drøyt halvparten (51 prosent) klokka 20.00 eller seinere.

Mens butikkene i gjennomsnitt hadde åpent (mandag–fredag) i 41 timer i 1985, lå snittet på 64 timer i 2011 (Lavik & Schøll 2012).

For lørdag er økningen enda sterkere, mens åpningstiden i snitt var på fem timer i 1985, lå den i 2011 i snitt på elleve timer. For landet samlet var den gjennomsnittlige åpningstiden (mandag–lørdag) på 74 timer i 2011. Det er betydelige regionale forskjeller hvor Oslo lå høyest med 87 timer, mens Sogn og Fjordane lå på 60 timer i snitt (Lavik & Schøll 2012). Geografisk kan varehandelen, ikke helt uventet, betegnes som en bynæring. I underkant av halvparten av sysselsettingen er å finne i de fire bydominerte fylkene Oslo, Akershus, Rogaland og Hordaland. Dette betyr ikke at varehandelen er en ubetydelig næring utenfor disse fylkene. Etter de offentlig dominerte helse og sosialtjenestene, er varehandel den største næringen i samtlige av landets fylker.

Figur 2.3 Geografisk fordeling av sysselsetting - varehandel (2012). SSB.

Selv om det er butikker og forretninger de fleste forbinder med næringen, inneholder den flere bransjer. Legger man de statistiske betegnelsene⁴ til grunn, kan varehandel i korte trekk deles inn i tre underliggende bransjer:

- Detaljhandel – utsalgssteder rettet mot offentligheten, som varehus, forretninger, butikker, kjøpesentre, bensinstasjoner med mer. Ifølge nasjonalregnskapet sysselsatte detaljhandelen 138 000 personer i 1970 og 213 000 i 2012.
- Engroshandel – selger/distribuerer større varepartier som forhandles til produksjonsbedrifter, offentlig sektor eller til detaljhandelen. Ifølge nasjonalregnskapet sysselsatte engroshandelen 75 000 personer i 1970 og 112 000 i 2012.

⁴ Standard for næringsgruppering. NACE (2007) NACE 45 Handel med og reparasjon av motorvogner (Motorrelatert handel), NACE 46 Agentur- og engroshandel, unntatt med motorvogner (Engroshandel), NACE 47 Detaljhandel, unntatt med motorvogner (Detaljhandel)

- Motorrelatert handel – handel og reparasjon av motorkjøretøy. (Bensinstasjoner er detaljhandel.) Ifølge nasjonalregnskapet sysselsatte motorrelatert handel 37 000 personer i 1970 og 46 000 i 2012.

Kort oppsummert kan utviklingen fram til i dag beskrives slik:

- Strukturelle endringer har økt relativ andel med lønnstakere på bekostning av selvstendig næringsdrivende.
- Driftskonsepter er endret fra frittstående kjøpmenn til kjeder og paraplykjeder. Disse har innenfor store segmenter kjøpt opp og integrert bakenforliggende engrosledd, eller at engrosleddet har kjøpt opp detalj.
- I næringen jobbet det 119 000 flere personer i 2012 enn i 1970. Regner vi dette om til fulltidsekvivalenter, var det derimot 78 000 flere årsverk i 2012 enn i 1970. Flere personer delte på årsverkene i 2012 enn det man gjorde i 1970.
- Innad i varehandelen er det bransjemessige forskjeller i hvordan utviklingen i sysselsetting har forløpt. Innenfor detalj var det 75 000 flere personer i 2012 enn i 1970. Innenfor engros var det 37 000 flere, mens det innenfor motorrelatert handel var 9000 flere.
- Varehandelen er primært en bynæring, hvor snaut halvparten av sysselsettingen er å finne i Oslo, Akershus, Hordaland og Rogaland.
- Varehandelen er den næringen som sysselsetter flest mennesker innenfor privat sektor, og det er kun offentlig sektor⁵ som sysselsetter flere. Ser man bort fra helse og sosialtjenester (pleie, omsorg, sykehus m.m) sysselsetter varehandelen flest i samtlige av landets fylker.

⁵ Med offentlig sektor menes her stat, kommune, fylkeskommune og de statlig eide helseforetakene.

2.1 Detaljhandelen

Ifølge arbeidskraftundersøkelsen (AKU) sysselsatte varehandelen 367 000 personer i første kvartal 2014. Dersom man ser hele næringen under ett, er det en relativt jevn kjønnsfordeling. Godt over halvparten av kvinnene jobber deltid. Menn arbeider enten svært kort deltid (studenter) eller i fulle stillinger. Som nasjonalregnskapstallene viste, har de tre bransjene ikke bare hatt ulik veksttakt, de tre bransjene er også forskjellig skrudd sammen. I korthet er de mest sentrale forskjellene mellom dem disse:

- Engroshandel og motorrelatert handel domineres av menn som arbeider heltid, og den store majoriteten har fast arbeidstid.
- Detaljhandelen er kvinnedominert med et høyt innslag av deltidsarbeid og mange studenter. Andelen med fast arbeidstid ligger lavere enn i engroshandel og motorrelatert handel.

Legger man SSB strukturstatistikk (2012) til grunn, sysselsatte detaljhandelen til sammen 214 000 personer. Av disse var 97 prosent lønnstakere, mens 3 prosent eller snaut 7000 var selvstendig næringsdrivende. Sistnevnte gruppe innbefatter franchisedrivere og personer som driver detaljhandel på selvstendig grunnlag. Detaljhandelen dekker inn alle typer handelsledd rettet mot forbrukermarkedet og kan igjen deles inn i

- butikker med bredt vareutvalg (kiosker, dagligvarebutikker og varemagasiner), spesialforretninger (mat)
- bensinstasjoner
- faghandel
- annen handel

Butikker med bredt vareutvalg, som er dominert av dagligvare, sysselsatte 83 300 personer (2012). Bensinstasjonene sysselsatte 14 400 personer. Faghandelen var størst og sysselsatte 112 000 personer. Restkategorien «Annen handel» som består av torghandel, postordre, oppsøkende og internettbasert, sysselsatte 4200 personer, hvorav 1500 igjen var selvstendig næringsdrivende (tabell 2.1).

Tabell 2.1 Detaljhandel etter sysselsatte, lønnstakere, deltidsansatte, årsverk og prosentvis andel ansatte og deltidsansatte. (SSB Strukturstatistikk 2012).

	Sysselsatte	Lønns- takere	Deltids- ansatte	Årsverk	Lønnstakere andel av sysselsatte	Deltid andel av lønnstakere
Butikker med bredt vare- utvalg (NACE 47.1 og 47.2)	83 301	81 568	51 524	49 677	98	63
Bensinstasjoner (NACE 47.3)	14 379	14 279	10 288	7105	99	72
Faghandel (NACE 47.4 til 47.7)	112 039	10 8590	60 709	72 424	97	56
Annen handel (NACE 47.8 og 47.9)	4245	2755	1160	2087	65	42
Detaljhandel	213 964	207 192	123 681	131 293	97	60

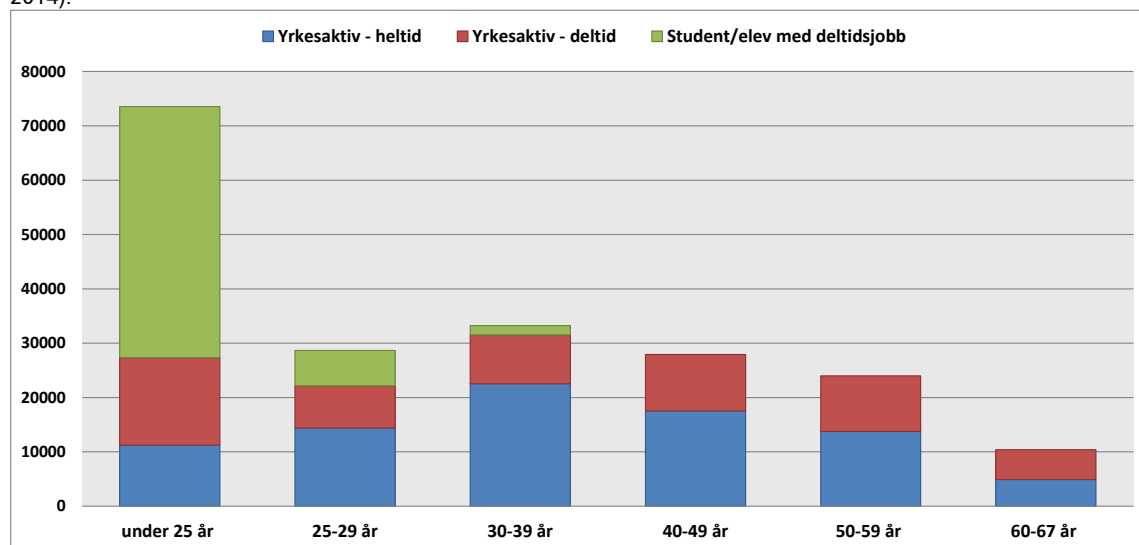
Mens restkategorien «Annen handel» har høyt innslag av selvstendig næringsdrivende, har bensinstasjonene det høyeste innslaget av deltidsarbeidende. Av 14 400 ansatte arbeidere 10 300 eller 72 prosent av lønsmottakerne deltid. Tilsvarende ligger deltidsandelen på 63 prosent innenfor bredt utvalg (dagligvare) og på 56 prosent innenfor faghandelen. Innenfor faghandelen er det igjen betydelige variasjoner. Mens deltidsandelen ligger ned mot 30 prosent for jernvare og apotek, utgjør de deltidsansatte over 70 prosent innenfor sko, klær og tekstiler (ikke vist i tabell 2.1).

Ungdommen

Arbeidsmarkedet i detaljhandelen kan beskrives som ungt. I *hele* det norske arbeidsmarkedet er det i overkant av 162 000 arbeidstakere som oppgir at de har en annen hovedaktivitet enn tradisjonelt lønnsarbeid (AKU 2014). Dette er i all hovedsak studenter og skoleelever som tar seg jobb for å tjene noen ekstra kroner. Av totalt 162 000 med annen hovedaktivitet er 55 000, eller en drøy tredel, å finne innenfor detaljhandel. Dette betyr at detaljhandelen er desidert største arbeidsgiver for denne typen arbeidskraft. Til sammenlikning har industrien 5000 studenter og skoleelever. Andre næringer som har høyt innslag av «annen hovedaktivitet», er serveringsvirksomhet (12 000), pleie- og omsorgstjenester i institusjon (11 000), sosiale omsorgstjenester uten botilbud (11 000) samt undervisning (10 000).

Figur 2.4 viser arbeidstakernes fordeling etter tilknytning og alder. Blant arbeidstakere utgjør studenter og skoleelever en snau fjerdedel, eller 55 000 personer. Yrkesaktive deltidsansatte som oppgir arbeid som hovedaktivitet, utgjør snaut 59 000. Om lag 85 000 oppgir at de er heltidsansatte. Samlet er kun 40 prosent av de ansatte i fulltidsstillinger innenfor detaljhandelen.

Figur 2.4 Antall heltidsansatte, yrkesaktive deltidsansatte og studenter/elever med deltidsjobb. Detaljhandel (AKU 2014).

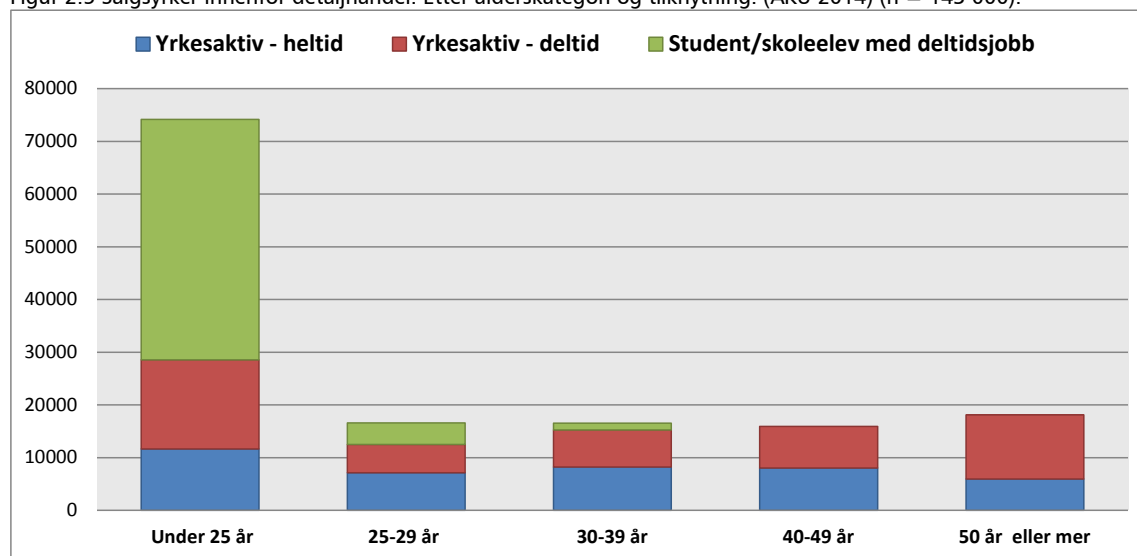
Som figur 2.4 også illustrerer, domineres detaljhandelen av personer under 30 år. 102 000 arbeidstakere, eller om lag halvparten av arbeidsstokken, har ikke rundet 30. Halvparten av disse igjen er studenter eller elever. I det aller yngste aldersintervallet, det vil si under 25 år, dominerer skoleelever og studenter totalt. Unge arbeidstakere som ikke oppgir skole eller studier som hovedaktivitet, deler seg mer eller mindre i to. En firedel av dem under 30 år er heltidsansatte, og den siste firedelen er yrkesaktive deltidsansatte. Blant dem over 30 år jobber seks av ti heltid. Menn utgjør i overkant av en tredel av de ansatte, mens to av tre ansatte er kvinner.

Tabell 2.2 Ansatte i detaljhandel etter yrke (AKU 2014).

Yrke	Yrkesaktiv - heltid	Yrkesaktiv - deltid	Student/elev med deltidsjobb	Samlet
Ledere	19 700	1200	0	20 900
Akademiske yrker	4200	600	200	5000
Yrker med kort høy utdanning	5400	2000	200	7600
Kontor og kundeserviceyrker	3200	2000	1000	6200
Salgsyrker	41 000	51 000	51 000	143 000
Andre yrker	3300	2600	1900	7800

Tabell 2.2 viser den yrkesmessige fordelingen. Ledere og utdanningsyrkene innenfor detaljhandel domineres av heltidsansatte arbeidstakere. Tre av fire arbeidstakere innenfor detaljhandelen er å finne innenfor salgsyrker, som i hovedsak vil si butikkmedarbeidere. Her utgjør skoleelever og studenter 36 prosent av arbeidsstyrken, mens en tilsvarende andel er yrkesaktive med deltidsstilling. 41 000 av 143 000 butikkmedarbeidere jobber heltid. Etter kjønn viser det seg at 44 prosent av de heltidsansatte innenfor detalj er menn, mens de kun utgjør 25 prosent av de yrkesaktive deltidsansatte. Det er også klar overvekt av kvinner blant studenter og skoleelever (69 prosent).

Figur 2.5 Salgsyrker innenfor detaljhandel. Etter alderskategori og tilknytning. (AKU 2014) (n = 143 000).

Figur 2.5 viser sammensetningen av alder og tilknytning for arbeidstakerne i salgsyrker (primært butikkmedarbeidere). Av dem som er registrert med salgsyrke, er det flere un-

der 25 år enn det er arbeidstakere over 25 år. Av de 74 000 under 25 år er kun 16 000 igjen under 20 år. Syv av ti med salgssyrke er kvinner, men kvinneandelen varierer etter tilknytning. Blant de heltidsansatte er fire av ti menn, blant de deltidsansatte er hver fjerde mann – mens tre av ti studenter/skoleelever er menn. Idealtypisk kan butikkmedarbeidere beskrives som ung kvinne med deltidsstilling, og hun er ofte student.

Arbeidstid

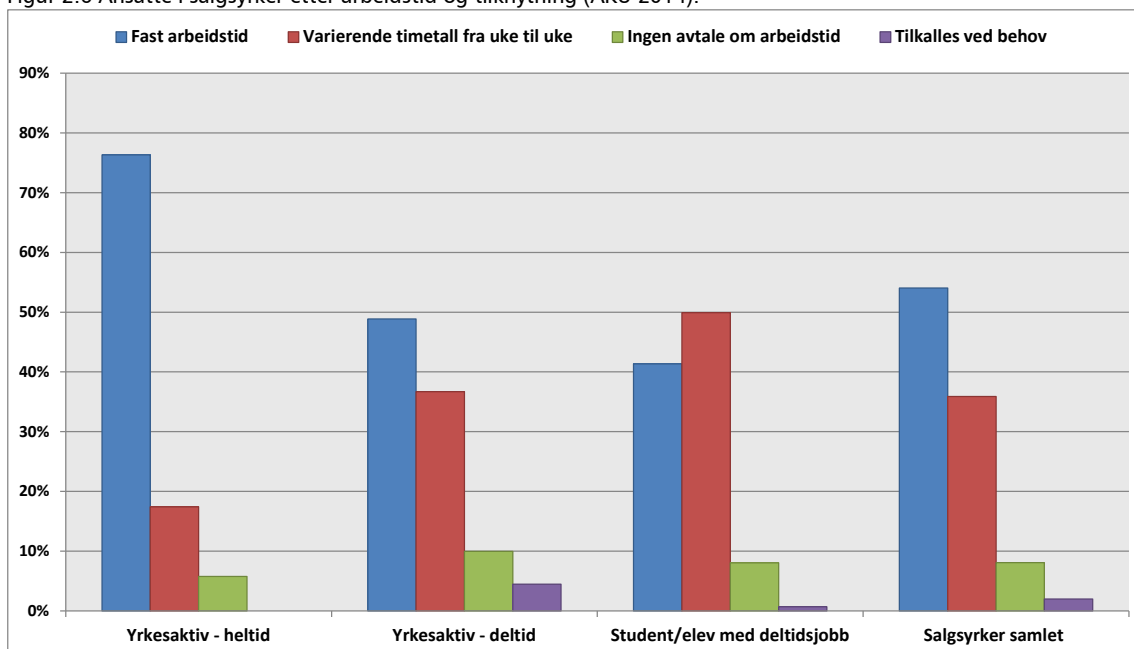
I Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) stilles lønsmottakerne en rekke spørsmål om arbeidstid. Blant annet får de spørsmålet:

Hva slags avtale om arbeidstid har du i jobben?

Hovedhensikten med spørsmålet er å se hvor mange det er som har avtale om arbeidstid. Dersom de har en avtale, vil man ønske å få vite om timeantallet ligger fast hver uke, eller om dette varierer mellom ukene.

54 prosent av butikkmedarbeiderne oppgir at de har fast arbeidstid, 36 prosent oppgir at de har varierende timetall fra uke til uke, mens 8 prosent oppgir at de ikke har noen avtale om arbeidstid i det hele tatt. 2 prosent av butikkmedarbeiderne oppgir at de tilkalles ved behov.

Figur 2.6 Ansatte i salgssyrker etter arbeidstid og tilknytning (AKU 2014).

Figur 2.6 viser hvordan svaret varierer etter tilknytning. Den store majoriteten av de heltidsansatte har fast arbeidstid, mens 17 prosent oppgir at timeantallet varierer fra uke til uke. 6 prosent av de heltidsansatte oppgir at de ikke har noen avtale om arbeidstid.

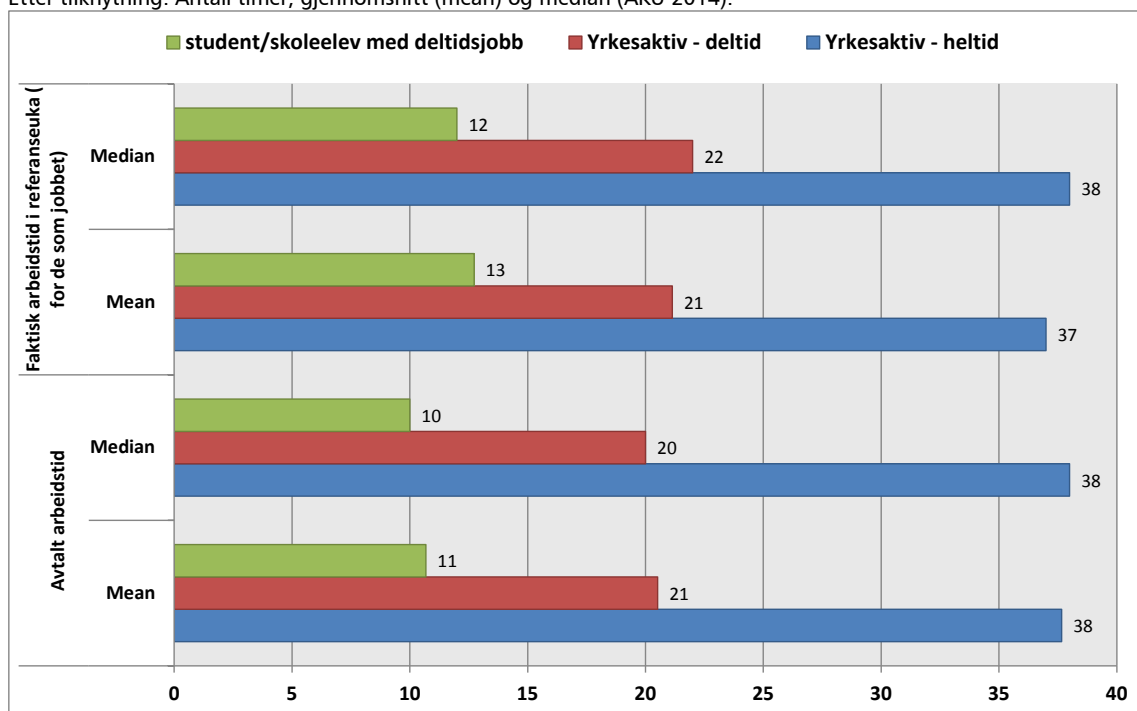
Dette kan dreie seg om ansatte i lederstillinger som har blitt klassifisert som særskilt selvstendige stillinger.

Av de yrkesaktive deltidsansatte oppgir snaut halvparten at de har fast arbeidstid hver uke, mens 37 prosent oppgir at arbeidstiden varierer fra uke til uke. 10 prosent av de deltidsansatte oppgir ingen avtale om arbeidstid, og 4 prosent sier at de blir tilkalt etter behov.

Det er blant studentene/elevene man finner den høyeste andelen som har varierende timetall fra uke til uke, halvparten oppgir dette. Tilsvarende oppgir 41 prosent at de har samme timeantall per uke, mens 8 prosent oppgir at de ikke har noen avtale om arbeidstid i det hele tatt.

Videre blir man i AKU spurt om hvor mange timer man har avtalt å arbeide i en referanseuke, og hvor mange timer det er man faktisk har arbeidet. Figur 2.7 viser forskjellene i avtalt og faktisk arbeidstid for de tre tilknytningsformene: Yrkesaktiv- heltid, Yrkesaktiv- deltid og student/elev med deltidsjobb.

Figur 2.7 Faktisk arbeidstid og avtalt arbeidstid for salgssyrker i detaljhandelen. Etter tilknytning. Antall timer, gjennomsnitt (mean) og median (AKU 2014).

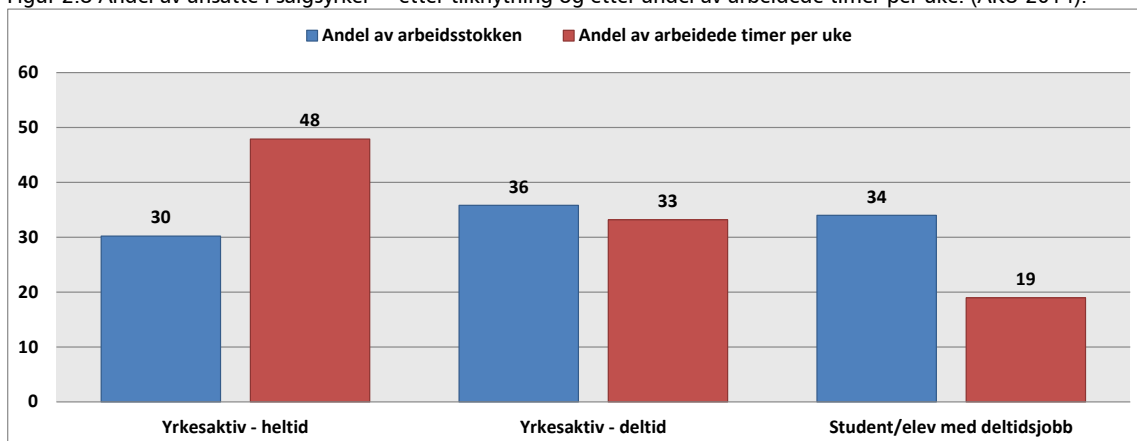

Avtalt og faktisk arbeidstid for de heltidsansatte ligger på rundt 37–38 timer, mens det for yrkesaktive deltidsansatte ligger på 20–22 timer per uke. Student/elev med deltidsjobb ligger på mellom 10 og 12 timer for avtalt og faktisk utført arbeidstid.

Antall personer og antall arbeidede timer for salgssyrkene innenfor detaljhandel varierer betydelig etter tilknytningsform. De 123 000 butikkmedarbeiderne som det er registrert

faktisk arbeidstid for, arbeidet til sammen 2 804 000 timer per uke. Av disse timene jobbet de heltidsansatte i underkant av halvparten av timene. De yrkesaktive deltidsansatte som utgjør 36 prosent av arbeidsstokken, dekket en tredel av timene, mens studenter og skoleelever som utgjorde en drøy tredel av arbeidsstokken, dekket under en femdel av timene. Selv om det er mange studenter og skoleelever, er det fortsatt de tradisjonelt hel- og deltidsansatte som arbeider flest timer.

Figur 2.8 Andel av ansatte i salgsyrker⁶ - etter tilknytning og etter andel av arbeidede timer per uke. (AKU 2014).

2.2 Engroshandel

Engrosleddets opprinnelige funksjon var å kjøpe store varekvanta fra produsenter, dele disse opp i mindre mengder, som så igjen ble solgt til et større antall detaljister, kort sagt sikrer engrosleddet vareflyten mellom produsent (industri) og sluttbruker (bedrift eller forbruker). Engros betyr ofte store lagre, hvor grossistleddet i motsetning til speditørene eier varene som splittes opp, sorteres og videresendes. Mens funksjonen tidligere var frittstående, har den blitt mer eller mindre integrert hos de store handelskjedene. Dette gjelder særlig innenfor mat, hvor for eksempel ASKO-systemet betjener den største aktøren, NorgesGruppen, sine butikker i tillegg til storhusholdningsmarkedet. Samtidig har engrosleddet innenfor mat tatt over transportfunksjoner fra næringsmiddelindustrien, blant annet for drikkevarer. I andre deler av engros er bildet mer sammensatt, hvor den tradisjonelle arbeidsdelingen og det tradisjonelle styrkeforholdet mellom engros- og detaljledd kan være mer symmetrisk (Steen Jensen mfl. 2014). Engrosleddet er med andre ord sammensatt og mangfoldig. De 108 000 som ifølge strukturstatistikken jobbet her i 2012, fordelte seg slik:

- Jordbruksråvarer, nærings- og nytelsesmidler (mat) – 18 600 personer
- Husholdningsvarer og varer til personlig bruk – 23 300 personer

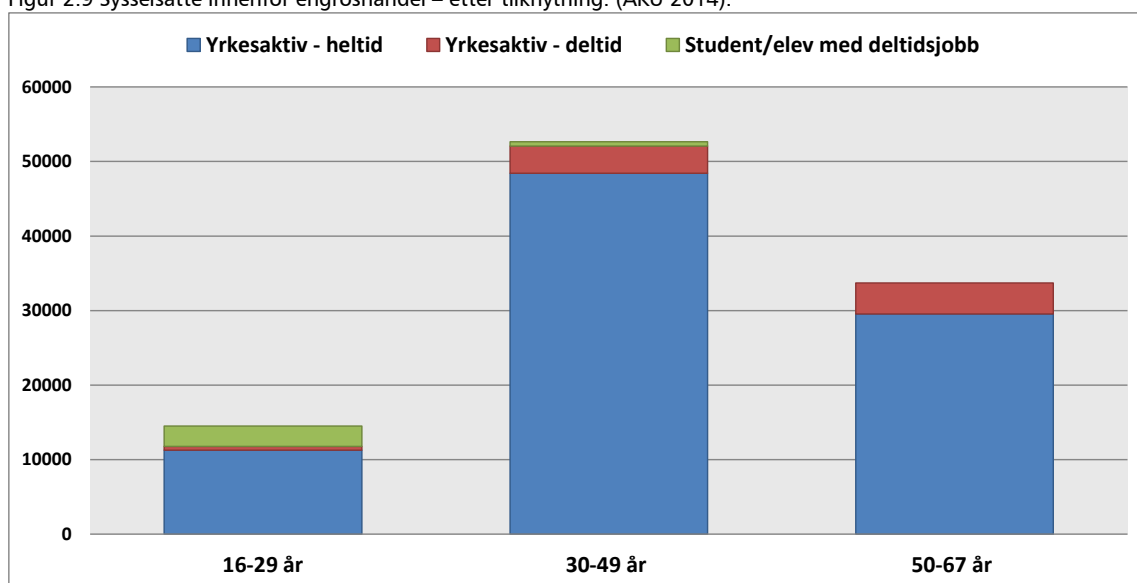
⁶ Figuren er basert på: ansatte som har oppgitt faktisk arbeidstid i undersøkelsen, og som faktisk har arbeidet i referanseuka. Det er om lag 123 000 av de 143 000 som det er registrert oppgitt arbeidstid for, deres svargivning ligger til grunn for figuren.

- IKT – 8500 personer
- Maskiner – 27 000 personer
- Spesifisert vareutvalg ellers – 24 000 personer
- Uspesifisert engros / Agenturer – 6200 personer

En annen inndeling kan være å skille engroshandelen i *ferskevarer* med kort holdbarhet og krav til temperert lagring, og varer der det ikke er slike behov. For varer med høy holdbarhet uten særskilte oppbevaringsbehov reduseres behovet for nærhet til detaljledd, forbruker og produsent. For engrosvirksomhet som driver med slike typer varer, kan lageret også ligge utenfor landets grenser. At man har gått fra regional via nasjonal til nordisk lagring av store varekvanta, synes her å være en del av det samlede bildet (Steen Jensen mfl. 2014).

Ni av ti som jobber innenfor engros, jobber heltid, og åtte av ti har fast arbeidstid. Aldersmessig skiller engroshandelen seg også klart fra detaljhandelen (figur 2.9).

Figur 2.9 Sysselsatte innenfor engroshandel – etter tilknytning. (AKU 2014).

I den yngste aldersgruppa, de under 30 år, er innslaget av studenter og skoleelever lavt. Enda lavere er innslaget av yrkesaktive med deltidsstilling. De under 30 år utgjør kun 14 prosent av arbeidsstokken. Tilsvarende er godt over halvparten av de ansatte i alderen 30–49 år, mens de som er 50 eller eldre, utgjør en drøy tredel.

Tabell 2.3 Ansatte i engroshandel etter yrke (AKU 2014).

Yrke	Yrkesaktiv - heltid	Yrkesaktiv - deltid	Student /skoleelev med deltid	Samlet
Ledere	14 700	500	0	15 200
Akademiske yrker	10 100	1500	0	11 600
Yrker med kort høy utdanning	35 800	4300	500	40 600
Kontor- og kundeserviceyrker	13 000	2000	1600	16 600
Salgsyrker	4300	600	600	5500
Andre yrker	12 200	1000	600	13 800

Yrker med kort høyere utdanning er den største innenfor engros, og årsaken til det er at snaut 32 000 selgere og innkjøpere er kategorisert som å ha yrker der man trenger kort høyere utdanning. 9500 personer har fått oppgitt sitt yrke til å være lager- og transportmedarbeider. Hver fjerde innenfor engros er leder eller har et akademisk yrke, tre av ti har et salgsyrke – mens kun hver tiende er registrert som lager- eller transportarbeider. I et annet Fafo-prosjekt (Steen Jensen mfl. 2014) ble Norsk Transportarbeiderforbund sine medlemmer innenfor engros spurt hva de betraktet som de største utfordringene for akkurat sin bransje. Gjennomgående tilbakemeldinger da var utstrakt bruk av innleid arbeidskraft. At kun én av ti innenfor engros ser ut til å arbeide med fysisk vareflyt, må derfor sees i lys av det er et betydelig innslag fra bemanningsbransjen. Innleid arbeidskraft er med på å ta unna topper, høykonjunkturer, sykefravær, permisjoner osv. Alsos og Steen Jensens (2013) gjennomgang viste at 15 prosent av utleien blant NHO Service sine utleiebedrifter skjedde innenfor lager, logistikk og transport. Det var kun bygg- og anleggsbransjen som hadde større andel blant medlemsbedriftenes kunder (25 prosent). I motsetning til i detaljhandelen, hvor studenter i stor utstrekning er med på å gi utsalgsstedene fleksibel arbeidskraft, kan det se ut til at det er bemanningsbransjen og innleie av arbeidskraft som gjør dette innenfor engros. Dette betyr at i en søndagssammenheng må innleie, både for lagerarbeid og for varedistribusjon, trekkes inn i regnestykket.

2.3 Motorrelatert handel

Motorrelatert handel omfatter handel med motorkjøretøyer i alle størrelser og vedlikehold av disse. Samlet var det ifølge strukturstatistikken (2012) sysselsatt 46 000 personer i bransjen.

Etter sysselsetting fordeler bransjen seg mer eller mindre i to, hvor den ene halvdel jobber innenfor reparasjon (verksteder), mens den andre driver innenfor salg (bilforhandlere m.m.). Som tidligere nevnt er motorrelatert handel svært mannsdominert (92 prosent).

Yrkesmessig er håndverkeryrkene dominerende med 18 200 personer. I tillegg til drøyt 3000 bilopprettere, lakkerere, bilglassmontører, rustbehandlere med mer er det snaut 15 000 bilmekanikere registrert innenfor bransjen.

Den andre store yrkesgruppa er selgere med drøyt 9000 personer. Av de mindre yrkesgruppene kan det nevnes ansatte på lagre og delelagre med drøyt 2000 personer. Aldersmessig fordeler bransjen seg med 12 000 personer som er under 30 år, 21 000 er i aldersintervallet 30–49 år, mens 13 000 er 50 år eller eldre.

3 Hva mener handelsaktørene?

Innledningsvis ble det beskrevet en Bislett-effekt, hvor det at én person reiste seg for å se bedre, medførte at alle måtte reise seg for å se. Når alle så hadde reist seg, så man like godt eller dårlig som før – men man måtte nå gjøre det stående, noe som over tid er mer ubehagelig enn det å bli sittende. Omtrent alle på Bislett kom da dårligere ut enn det de gjorde i utgangspunktet. Dersom man hadde hatt en form for kollektiv regulering, kunne man unngått dette, men effekten av at én bryter ut og reiser seg, får altså fort store konsekvenser.

For å kunne få svar på om handelsstanden «blir sittende eller reiser seg» ved en eventuell lovendring, er vi avhengige av å spørre dem som faktisk tar beslutningene om å reise seg eller bli sittende. Derfor har vi gjennomført kvalitative intervjuer ute blant de store kjedene innenfor dagligvare og faghandel og hos den største arbeidsgiverorganisasjonen og spurt om hva de mener eventuelt vil skje. Holder vi oss til Bislett-terminologien, kan spørsmålene vi stilte, settes opp slik:

*Tror man at noen vil reise seg dersom det blir tillatt?
Hvem tror man vil presse på og reise seg med en gang?
Vil de andre også reise seg, eller vil de bli sittende?*

3.1 Om åpningstidsregime

For å ta «Bislett-effekten» først: Trodde de vi intervjuet, at noen ville reise seg?

Tilbakemeldingene vi fikk var et enstemmig *Ja*. Ingen vi var i kontakt med, regnet med at alle ville bli sittende dersom det ble tillatt å stå. Ble det tillatt å reise seg, ville man gjøre det, selv de som i utgangspunktet var imot det. Hvem var det så man regnet med ville reise seg med en gang?

Samtlige aktører trakk her fram kjøpesentrene. I kjøpesentrene har gårdeier oftest myndighet til å bestemme åpningstidene, og ofte er leieinntektene koblet til omsetningen. Det er om lag 400 slike sentre i landet, og de har omtrent en tredel av den samlede omsetningen innenfor detaljhandelen. Kjøpesentrene hadde omsetningsvekst fra 2000 til 2010, men i det siste har veksten stagnert. (Virke Norsk Handel 2012).

I tillegg til kjøpesentrene forventet «alle» at lavpriskjedene innenfor dagligvare ville reise seg. Mens lavpris-kjedene hadde 48 prosent av dagligvaremarkedet i 2007, hadde de 62

prosent i 2014 (Nielsen 2015). Kiwi, Rema 1000, Rimi og Coop Prix er her de mest to-neangivende og tar andeler fra de andre segmentene – og de konkurrerer seg imellom først og fremst på pris. Supermarkedkjeder, nærbutikkkjeder og hypermarkedkjeder derimot har fallende markedsandeler (Nielsen 2015). Frykt for å miste nyervervede markedsandeler og opparbeidet volum ble trukket fram som forklaringer, for at lavpriskjedene ville være raskt ute. Ferdigbehandlede varer, som trenger lite fagkunnskap, ble også trukket fram. Samtidig var vurderingene fra bransjeaktørene at det er lettest å rekruttere arbeidskraft til søndagsjobbing her. Supermarkedkjedene med større utvalg og ferskvarer, vil måtte følge, som følge av frykt for tap av ytterligere markedsandeler og fordi supermarkeder ofte er lokalisert i kjøpesentre eller nær disse. Innenfor dette segmentet slet man ifølge et par av intervjuobjektene allerede med tilgangen på faglært arbeidskraft, samtidig som det ble vurdert som umulig å stenge betjente ferskvarer på søndager.

Det norske dagligvarenettet er finmasket hvor de dominerende lavpriskjedene opererer med lange åpningstider (for eksempel mandag–fredag klokka 7.00–23.00 og lørdag klokka 8.00–22.00). Forventningene var at åpningstidene ville være i omtrent samme omfang på søndager som på lørdager.

- Kjøpesentrene ville reise seg fort dersom det ble «tillatt å stå på Bislett».
- For dagligvare forventet «alle at alle» vil ha åpent på søndager, og «alle» forventet at åpningstiden vil bli lang.

For å holde oss til Bislett-terminologien: Var det steder på stadion man ikke ville reise seg? På bransjenivå var det ventet at man ville gå foran i de mest befolkningstette områdene. Ett intervjuobjekt formulerte det slik: «Spesielt i og rundt byene vil det kjøres hardt ut fra første dag, her vil alle gå rett på.» Slik sett antok man at det ville komme en spredningseffekt ut fra sentrum som mer eller mindre ville dekke hele landet. Partiet Venstre sin posisjon vedrørende søndagsåpne butikker er at det er kommunene selv som skal avgjøre dette. Effektene av det lokale selvstyret kan også vurderes som en Bislett-effekt. Dersom varehandelen i én kommune reiser seg opp, vil det for nabokommunen bli svært vanskelig å bli sittende stille.

Hvor lenge man selv hadde tenkt til å holde åpent, var bransjeaktørene mer tilbakeholdne om. Ingen av dem vi intervjuet, kom med eksakte tidspunkter for egen åpningstid på søndag, for eksempel 10.00–20.00 eller 14.00–21.00, men det ble sagt at man vurderte å gå «bredt ut» eller følge opp det konkurrentene gjorde. Alsos og Olberg (2012) undersøkte hva som bestemmer åpningstidsregimet i detaljhandelen. Blant deres konklusjoner var at utover lønnsomhet er konkurrentenes opptreden det mest sentrale når butikkens åpningstider fastsettes. Utenfra kan det se ut til at alle avventet hva de andre ville gjøre, og inntil videre holdt man kortene inntil brystet.

Et forhold er dagligvarehandelen, men hva med faghandelen? IKEA forventer man ville gå raskt og friskt ut. Igjen er det beliggenhet, kjedebeslutninger og konkurrentenes adferd som vil være avgjørende. En vi intervjuet, oppsummerte det slik:

I kort makroperspektiv, så ser vi at vi må være åpne på søndager. Regjeringen sier at det er frivillig, men for oss så er ikke det frivillig. Vi er i kjøpesentre (rundt halvparten av butikkene), og der er det slik at hvis kjøpesenteret holder åpent, så skal du holde åpent.

Denne personen var bekymret for om man fikk tak i kompetent arbeidskraft, ettersom man allerede slet med å få rett arbeidskraft til å jobbe på lørdager. At faghandelen ville følge dagligvare og kjøpesentre, ble betraktet som en direkte konsekvens. Når det gjaldt eget åpningstidsregime for søndag, var ingenting besluttet, men det ble trukket sammenlikninger med lørdager i dag.

3.2 Hvem tror de må ta søndagsjobben?

Dersom den samlede åpningstiden øker med om lag 15 prosent (fra seks til syv dager), vil man enten måtte få dagens ansatte til spre arbeidsinnsatsen over flere dager, få dem til å jobbe flere timer, ansette flere for å holde butikkene åpne eller måtte håndtere en kombinasjon av dette. For detaljhandelen er det tidligere vist at det er en betydelig arbeidskraftreserve både blant yrkesaktive deltidsansatte og studenter med ekstrajobb. For begge gruppene er det slik sett ledig kapasitet. En strategi vil være å øke stillingsprosentene for disse. Primært var vi ute etter kjedeaktørenes vurdering vurderinger rundt endringer i arbeidstid for den arbeidskraften de allerede har.

Nergaard (2013) gjennomførte en større undersøkelse blant varehandelsansatte, som blant annet tok for seg arbeidstidsønsker. Her viser det seg at 21 prosent av dedeltidsansatte ønsket å arbeide flere timer enn det de gjorde i dag, 3 prosent ønsket å arbeide mindre – mens de resterende 76 prosentene var fornøyde med det eksisterende timeantallet.⁷ Tar vi for oss dem som ønsket flere timer, var det særlig 24- til 29-åringene som ønsket å jobbe mer. Andre trekk var at de som *ikke* hadde studier ved siden av, ønsket dette mest. Mens 12 prosent av dem som var i en studiesituasjon, ønsket seg flere timer, var andelen mer enn dobbelt så høy (26 prosent) blant dem som ikke var i en studiesituasjon (Nergaard 2013:17). De som ønsket flere timer, tok også oftere på seg ekstravakter. Fire av ti oppga at de gjorde dette ukentlig, og en tilsvarende andel oppga at de gjorde dette to–tre ganger i måneden.

⁷ Ordlyden på spørsmålet var: Er du fornøyd med denne arbeidstiden, ønsker du kortere eller lengre arbeidstid i din nåværende jobb?

Nergaard (2012) gjennomførte også en undersøkelse blant ledere og tillitsvalgte innenfor varehandelen. Blant annet ble det spurt om arbeidstidspreferanser. Tilbakemeldingene fra ledere og tillitsvalgte var at dagtid på vanlige ukedager og vakter på sen ettermiddag / kveld samt vakter på lørdag formiddag var enkle å fylle. Derimot meldte de at det å fylle vaktene på lørdag ettermiddag og å skaffe bemanning til ekstravakter var forbundet med større utfordringer. De tillitsvalgte og butikklederne ble også spurt om generell tilgang på arbeidskraft. Tilbakemeldingene fra de fleste ledere og tillitsvalgte var at det var lett å rekruttere arbeidskraft, men det skal her sies at de som svarte, var sterkt dominert av dagligvare (80 prosent av lederne). Dette tyder på at denne delen av næringen opplever at den har rimelig god tilgang på arbeidskraft (Nergaard 2012).

Endring av stillingsprosent

Tidligere er det vist at deltidsansatte innenfor detalj i gjennomsnitt arbeider 20–22 timer per uke (se figur 2.7). Nergaard sine studier (2013) viser da at det også er denne delen av arbeidsstokken som i sterkest grad ønsker å arbeide flere timer.

Noen av bransjeaktørene vi intervjuet, antydte at det vil være aktuelt å prøve å heve stillingsprosenten for eksisterende deltidsansatte. Dette vil si deltidsansatte som har erfaring eller kvalifikasjoner. Målet er å ha nok fagkompetanse i butikkene i hele åpningstiden. Tilstedeværelse av ekspertise og fagkunnskap ble trukket fram som grunnleggende. Det å bruke lørdagshjelp/studenten i fagroller ble møtt med skepsis, ettersom dette kunne slå tilbake på merkevaren eller omdømmet til kjede og butikk.

Handelen preges av lite formalkompetanse, få lærlinger og butikkledere som sjelden vektlegger fagbrev i salgsfaget som betydningsfullt i rekrutteringen (Bore mfl. 2012:61). Derimot er det et betydelig innslag av internopplæring. Den interne opplæringen gir uttelling internt, men i liten grad utenfor virksomheten/kjeden som har stått for den. De som evaluerte ordningen, presiserte da også at internopplæringen må sees mer i sammenheng med fagopplæringen (Bore mfl. 2012:). Tilsvarende viste den samme studien at deltidsansatte langt sjeldnere deltok på kurs og annen opplæring enn det heltidsansatte gjorde. Fravær av fagkompetanse kan slik sett også sees som en noe svak investering i dette fra bedriftenes side.

Ingen vi intervjuet, oppga at de hadde startet opp en planmessig prosess, for eksempel rundt det å få flere deltidsansatte over på fulltidsstillinger, dersom loven ble endret. Derimot hadde flere av dem så smått begynt å regne litt «på bakrommet». En av dem svarte slik om økte stillingsbrøker:

... Men jeg tror ikke at vi ville ansatt flere på heltid, siden det er dyrt. Vi har måtte hatt mer fleksibilitet rundt deltidsansatte og heltidsansatte.

Andre begrensninger som ble trukket fram, var ansattes villighet til å jobbe i helgene. Allerede under nåværende åpningstidsregime slet man med å bemanne riktig på lørdagene.

... det er ingen tvil om at hvis du drar på en lørdag til XXXX, så er ikke kvaliteten like god som om du ville gått på en hverdag. Det er fordi det er flere ekstrahjelpere.

Samlet ble vedkommende sin spådom at det snarere ville blitt flere deltidsansatte enn at deltidsstillinger ville blitt konvertert til heltidsstillinger som en følge av søndagsåpne butikker.

Rekruttering av ny arbeidskraft

Tilgangen til arbeidskraft ble beskrevet som avhengig av forventede fagkvalifikasjoner hos ansatte og arbeidsmarkedsregion. Fra bransjenivå og fra en kjederepresentant ble det ment at det for lavpriskjedene skulle være mindre problematisk å trekke til seg ny arbeidskraft. Dette synes slik sett å stemme godt overens med Nergaard (2012) sine undersøkelser og tillitsvalgtes og lederes tilbakemeldinger her. Fra faghandelen var tilbakemeldingene at man slet med å få den faglærte arbeidskraften man hadde i dag, til å arbeide på lørdager. En av dem svarte kort og godt slik:

... Men hvem er det egentlig som, hvem er det som vil kjøpe bygningsmaterialer av en skoleelev?

3.3 Bakover i verdikjeden

Innenfor engros ble det kun gjennomført et gruppeintervju. Vi valgte her å ta kontakt med en av de største dagligvaregrossistene, som så satte sammen et team av nøkkelpersonell som svarte på vegne av virksomheten. Deres tilbakemelding var at dersom en ytterligere konsentrasjon av handelen skjedde i helgene, ville dette gi virkninger for engrosfunksjonen.

Vårt enkle resonnement er at det vil være overveiende sannsynlig at søndagsåpne butikker vil føre til at distribusjon også da må gå på søndager. Årsaken til det ligger primært i ferskvarene, krav til ferskhet vil drive utviklingen ...

At sentrale deler av varesortimentet består av ferskvare, samtidig som det er ønskelig å kjøre fulle biler, ville ha presset fram søndagsdistribusjon. Denne grossisten leverer også til mange butikker som i dag har lov til å holde åpent på søndager. Dette skjer primært gjennom leveranser på fredager, natt til lørdag og på lørdager. Denne distribusjonen ble beskrevet som mindre komplisert ettersom det primært dreier seg om tørrvarer, og fordi vareutvalget er begrenset. Mange av butikkene (Brustad-buene) ligger også i tilknytning til en større dagligvarebutikk. For brød er det egne ruter og kanaler, i tillegg blir mye av

brødvarene bakt ute i butikkene (butikkbakst). Å sikre varestrømmen til et fullsortiments søndagsåpent supermarked ble beskrevet som en mye mer kompleks prosess.

Denne aktøren har en rekke grossistselskaper, hvor forhold som har å gjøre med marked og sortiment, avgjør arbeidstidsordningene i disse. I enkelte av selskapene var arbeidstiden primært knyttet til normalarbeidsdag, mens det i andre ble benyttet toskiftsordninger innenfor plukk og transport. Førstnevnte arbeidsfunksjon dreier seg om å plukke ut de varene som skal på bilene. Selve transportfunksjonen ble i hovedsak utført i egenregi, men det var også et betydelig innslag av innleide sjåfører. Tariffmessig sorterer de egenutførte arbeidsoppgavene under grossistoverenskomsten mellom Virke og Norsk Transportarbeiderforbund. Bestemmelsen om bedriftstilpasset arbeidstidsordning (§ 7) har satser for søndagsarbeid (100 prosent tillegg for arbeid i tiden lørdag klokka 18.00 til søndag klokka 22.00). Denne avtalen forutsetter lokal enighet. Arbeidsgiver kan derfor ikke bruke styringsretten, til å pålegge søndagsarbeid. For å få folk til å arbeide på disse tidene måtte man til dels kompensere med mer enn det som lå i overenskomsten.

På spørsmål om tilgang på arbeidskraft var tilbakemeldingene at man ikke hadde store rekrutteringsproblemer innenfor plukk og lager, men at det var sjåførmangel i de største byene.

4 Direkte effekter i varehandelen

I de foregående kapitlene ble det beskrevet at det innenfor detaljhandelen fantes en betydelig restarbeidsevne i form av deltidsansatte og studenter. Innenfor engros og motor var det derimot heltidsarbeid med fast avtalt arbeidstid som dominerte. Videre forventet bransjeaktørene Bislett-effekten. Dette kapitlet vil gå nærmere inn på hvor mange av de 367 000 som arbeider innenfor varehandelen, som man kan forvente at må forholde seg til søndagsarbeid. Innenfor detaljhandelen synes det klart at salgsyrker er eksponert for mulig søndagsarbeid, men hva med alle de andre yrkene og de andre delene av handelen?

I de neste avsnittene vil vi prøve å gi et svar på dette spørsmålet. Blant annet er det mange ledere i detaljhandelen – og svært mange av disse er registrert med butikksjef som yrke.⁸ På den andre siden er det per dags dato svært få bilverksteder som holder åpent på lørdager – selv om de har alle muligheter for det. Tilsvarende er det deler av engroshandelen betjener andre markeder enn detaljhandelen. Bensinstasjonene innenfor detaljhandelen har lenge både vært døgn- og søndagsåpne. Ulike yrkesgrupper i de tre bransjene må derfor vurderes separat.

⁸ Standard for yrkesklassifisering (STYRK). Yrkeskode bestemmes av arbeidsoppgavene. Det vil si at yrkeskoden skal tilsvare konkrete arbeidsoppgaver, ikke utdanning, type ansettelsesforhold, kontrakt, lønn eller bransje.

4.1 Detaljhandel

I tabell 4.1 er de som er registrert med yrke, og som har oppgitt sin hovedaktivitet innenfor detaljhandel, satt sammen.

Tabell 4.1 Sysselsatte med detaljhandel som **hovednæring** etter yrke og tilknytning (AKU 2014).

Yrke	Yrkesaktiv - heltid	Yrkesaktiv - deltid	Student /skoleelev	Samlet	Andel
Ledere	21 300	1600	0	22 900	11
Akademiske yrker	4400	800	200	5400	3
Yrker med kort høy utdanning	5600	2000	100	7700	4
Kontor og kundeserviceyrker	3200	2100	900	6200	3
Salgsyrker	45 500	52 200	51 500	149 200	74
Andre yrker	3300	2400	1400	7100	4
Samlet	84 500	61 800	54 700	201 000	100

Ut fra underliggende yrkeskoder er det gjort følgende vurderinger knyttet til søndags-eksponering:

- Blant *ledere* vurderes alle, unntatt de som er administrerende direktør, finans- og økonomisjefer eller salgs- og markedsjef – eksponert for søndagsarbeid. Deet- te fordi de resterende i all hovedsak er butikksjefer. Av de 22 900 som er i le- derstillinger, er 21 800 varehandelssjefer, ledere av logistikk/transport og daglig ledere i tjenesteytende virksomheter.

Innenfor akademiske yrker er farmasøytene, som arbeider på apotek, den største gruppa. Farmasøytene utgjør 2500 personer. Andre yrkesgrupper er revisorer, regnskapsrådgive- re, finans- og investeringsrådgivere, personal- og karriererådgivere, IKT-rådgivere med mer.

- Innenfor *akademiske yrker* er det kun farmasøytene som er vurdert som eksponert for søndagsjobbing.

Blant dem med kort høyere utdanning er reseptarer (apotek), optikere, selgere, interiør- designere og dekoratører vurdert som eksponert for søndagsjobbing. De som er regi- strert med yrker som regnskapsførere, bygningsingeniører, arbeidsledere for kontorper- sonell med mer, er ikke vurdert som eksponert for søndagsjobbing.

- Av de 7700 personene innenfor *yrker med kort høyere utdanning* er 5300 vurdert som eksponert for søndagsarbeid.

Innenfor kontor og kundeserviceyrker er kundebehandlere (bank og post), kundesentermedarbeidere, informasjonsskrankemedarbeidere og lagermedarbeidere vurdert som søndagsekspontert. Regnskaps-, lønnings- eller kontormedarbeidere er ikke vurdert som ekspontert for søndagsarbeid.

- Av 6200 tilsatte med *kontor- og serviceyrker* er 4100 vurdert som ekspontert for søndagsarbeid.
- Innenfor *salgsyrker*, som domineres av butikkmedarbeidere, butikkavdelingssjefer og innehavere av kiosk / liten butikk, er alle 149 200 vurdert som ekspontert for søndagsarbeid.

Innenfor restkategorien «andre yrker» er renholdere i egen regi⁹, sjåfører og varepåfyllere tatt med. Til sammen utgjør disse 3500 personer. Andre yrker her er ikke vurdert som ekspontert for søndagsarbeid.

- Av 7100 med *andre yrker* er snaut halvparten, eller 3500 personer, vurdert som søndagsekspontert.

I tillegg til dem som er listet opp foran, kommer det personer som har hovedyrket sitt i en annen næring, men som har en bijobb (dvs. ekstra deltidsstilling) innenfor detaljhandel. Dette utgjør 13 400 personer, hvorav 10 600 er butikkmedarbeidere. I tillegg kommer 1800 personer registrert med samme yrke som de som er vurdert som ekspontert for søndagsarbeid. Samlet utgjør de med hovedarbeid i en annen næring 12 400 personer som er vurdert som søndagsekspontert.

Tabell 4.2 Sysselsatte i detaljhandel som er vurdert som ekspontert for søndagsarbeid, etter yrke (AKU 2014).

Yrke	Totalt antall	Vurdert som ekspontert	Andel av yrket som er vurdert som ekspontert for søndagsarbeid
Lederyrker	22 900	21 800	95
Akademiske yrker	5400	2500	46
Yrker med kort høy utdanning	7700	5300	69
Kontor- og kundeserviceyrker	6300	4100	66
Salgsyrker	149 200	149 200	100
Andre yrker	8800	3500	40
Biarbeid i varehandel kommer fra andre næringer	13 400	12 400	92
Samlet	213 700	198 800	93

⁹ Det aller meste av renholdet er innkjøpte tjenester, dette vil bli estimert i kapittel 5.

Som tabell 4.2 viser er 199 000 eller 93 prosent av dem som har arbeidsforhold innenfor detaljhandelen vurdert som eksponert for søndagsarbeid. Det skal sies at de er vurdert som utsatt for det, de vil ikke automatisk måtte arbeide på søndagene ved en eventuell lovendring. Videre er det slik at det blant de eksponerte er noen som allerede jobber på søndager, enten i en kiosk, ved et gartneri, i en «Brustad-bu», i et særskilt turistområde eller på en bensinstasjon. Dette vil bli drøftet og kommentert seinere (se kapittel 6).

4.2 Engroshandel

Engroshandel er som tidligere beskrevet sammensatt og dekker en rekke underbransjer og virksomheter. Dessverre er det i AKU ikke mulig å splitte opp engroshandelen i underbransjene for slik å kunne se på eventuelle yrkesmessige forskjeller mellom disse. For engroshandelen vil det være type aktivitet og vurderinger rundt søndagseksponering som legges til grunn. De 108 000 som ifølge strukturstatistikken (2012) jobbet i denne delen av handelen, fordelte seg slik:

- Jordbruksråvarer, nærings- og nytelsesmidler (mat) – 18 600 personer
- Husholdningsvarer og varer til personlig bruk – 23 300 personer
- IKT – 8500 personer
- Maskiner – 27 000 personer
- Spesifisert vareutvalg ellers – 24 000 personer
- Uspesifisert engros / agenturer – 6200 personer

Mest trolig er det den delen av engroshandelen som håndterer *ferskvarer* og varer som ikke har behov for temperert lagring og transport, som er eksponert for søndagsarbeid. Engroshandel med husholdningsvarer og varer til personlig bruk innbefatter engroshandel med klær, tekstiler, sko, elektriske husholdningsapparater, parfyme, kosmetikk, møbler, tepper med mer. Dette er varer som har lang varighet og ikke *må* distribueres på en søndag, det samme kan sies om IKT-varer, maskiner eller de andre delene av engroshandelen.

De 18 600 innenfor nærings- og nytelsesmidler må med. I tillegg kommer innleide sjåfører og innleide lagermedarbeidere. Hvor mange disse til sammen utgjør er usikkert. Samme usikkerhet er det rundt den store andelen som er registrert med yrke som selger, men som også fungerer som varepåfyller eller driver med produktplassering ute i butikene.

- 30 000 arbeidstakere er eksponert for søndagsarbeid innenfor engroshandel. Tallet innbefatter innleid arbeidskraft for lager og plukk, innleide transportører og selgere som bedriver påfylling og produktplassering.

4.3 Motorrelatert handel

Motorrelatert handel omfatter handel med motorkjøretøyer og vedlikehold av disse. Næringen innbefatter bilverksteder med mer, og den fordeler seg mer eller mindre i to, hvor den ene halvdel jobber innenfor reparasjon (verksteder), mens den andre driver innenfor salg (bilforhandlere).

Vår vurdering her er at det er salg av biler som i første rekke er eksponert for søndagsjobbing. Dette er kapitalvarer hvor forbrukerne vil bruke tid og vurdere lenge før de tar et valg – søndag vil nok for mange være en potensiell bra dag for det. De aller fleste verkstedene i dag opererer innenfor mandag-til-fredag-regimet, selv om det ikke er noen begrensninger på det å ha lørdagsåpent. Innenfor motorrelatert handel vurderes salg og tilstøtende tjenester som søndagseksponert, mens vedlikehold og reparasjon ikke er vurdert som eksponert for søndagsjobbing.

- 16 000 arbeidstakere innenfor motorrelatert handel er eksponert for søndagsarbeid.

5 Indirekte effekter utenfor varehandelen

Til sammen ble snaut 245 000 av de i alt 367 000 som jobbet innenfor varehandel, vurdert som eksponert for søndagsarbeid.¹⁰ Dette kapitlet går nærmere inn på de indirekte virkninger av at butikkene eventuelt holder åpent. Dette dreier seg om næringer som leverer varer og tjenester til varehandelen – og næringer som i stor grad må følge handelens åpningstidsregime.

Følgende næringer, bransjer eller yrkesgrupper er det sannsynlig at vil måtte jobbe søndag som en følge av søndagsåpne butikker.

- Frisørnæringen sysselsetter 17 000 personer og har i løpet av de siste tiårene gjennomgått betydelige endringer. Kjededrift og større salonger har mer eller mindre fordrevet selvstendig næringsdrivende med salong i kjelleren. Frisørundersøkelsen (Jordfald 2013) viste at 60 prosent av medlemmene til Norske Frisør- og Velværebedrifter (NHO) var lokalisert i kjøpesenter eller i handlegate i sentrum. Dette var også de største salongene med flest ansatte. Disse følger da handelens åpningstider. Ut fra AKU (2009) viser det seg at 16 500 av dem som arbeidet innenfor personlige tjenester, var registrert med frisør som yrke. Blant frisørene igjen oppga 80 prosent, eller 13 000, at de arbeidet på lørdager. Nesten ingen av frisørene oppga at de arbeidet på søndager. Derfor antas det her at 13 000 frisører også vil måtte forholde seg til arbeid på søndager.
- Kafeer og restauranter på kjøpesentre vil følge sentrets åpningstider. Antall spisesteder og bemanning på disse varierer naturlig nok etter størrelse. På Sandvika Storsenter er det 18 kafeer og restauranter, mens det på det langt mindre Narvik Storsenter er fire kafeer og restauranter. Ut fra andre statistikkilder får vi dessverre liten drahjelp, ettersom de ikke kan si hvor restauranten eller kafeen er lokalisert. Legger man til grunn at det er i snitt seks bevertningssteder på hvert kjøpesenter, og at det er 400 av disse, vil det si 2400 søndagsåpne bevertningssteder. Disse må bemannes, og legger man til grunn at det i snitt vil være fire personer på jobb i hver av disse på en søndag – vil dette si 10 000 personer som vil måtte forholde seg til arbeid på søndager. I tillegg kan det komme kafeer i bysentrene som i dag er søndagsstengte, men som vil holde åpent dersom butikkene gjør det. Hvor mange det er – og hvor mange ansatte disse har – er vanskelig å svare på.

¹⁰ Tallet inkluderer dem som i dag jobber søndager.

- Som aktørintervjuene innenfor engros viste, forventet man at produksjonsleddene bakenfor ville måtte tilpasse seg et endret åpningstidsregime. Næringsmiddelindustrien sysselsatte i 2014 i underkant av 50 000 personer. Ikke alle disse ville måtte jobbe søndag som en følge av søndagsåpne butikker. De som helt sikkert ville måtte det, er industribakerne og håndverksbakerne. Videre vil det innenfor ferskvaresegmentene meieri, behandlede fiskeprodukter (sushi m.m.), kjøtt og fjærfe kunne komme endringer. Det samme gjelder for dem som arbeider i slakteriene med egne butikkutsalgsalg. Næringsklassifiseringen er bygget opp etter prinsippet om at hvor hovedtyngden av omsetningen kommer fra, bestemmer hvilken næring det er man hører hjemme i. En slakter med eget butikkutsalgsalg vil være registrert innenfor næringsmiddelindustrien dersom mesteparten av omsetningen går direkte til storhusholdninger, og innenfor varehandelen dersom mesteparten selges via butikken.

Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund (NNN) tok i forbindelse med dette prosjektet kontakt med sitt tillitsvalgtapparat for å få deres mening om hvorvidt søndagsåpne butikker ville medføre endringer for dem. De bryggeriansatte mente at det neppe ville medføre endringer, mens de med kort ledetid (ferskvarer som fisk, kjøtt og meieriprodukter) mente dette ville påvirke dem. Ut fra AKU viser det seg at 15 000 personer i næringen oppga lørdagsarbeid, mens drøyt 2000 oppga søndagsarbeid (AKU 2009). Dersom søndag blir som lørdag, vil 13 000 flere personer her ville måtte forholde seg til søndagsarbeid.

- Med søndagsåpne butikker vil behovet for vaktjenester øke. For yrker¹¹ som kjøpes inn som tjenester, er det problematisk å komme fram til et nøyaktig anslag. Ut fra næringsklassifiseringen er hovedtyngden av vekterne å finne innenfor forretningsmessige tjenester tilknyttet eiendomsdrift. AKU (2009), hvor spørsmål om lørdags- og søndagsjobbing er med, gir et anslag på til sammen 6600 vektere. I AKU 2014 var det 12 100 personer med vekter som hovedyrke. Bransjen har vært i betydelig vekst, i tillegg er vekteryret blant de yrkene innenfor privat tjenesteyting med høyest organisasjonsgrad¹². NHO Service som organiserer flest på arbeidsgiversiden, oppgir at deres medlemsbedrifter har om lag 8200 årsverk innenfor sikkerhetsbransjen, hvorav 82 prosent var vektere. (NHO Service Statistikk og trender 2014).

I AKU (2009) oppga hele 80 prosent av vekterne at de arbeidet lørdager, tilsvarende oppga 58 prosent søndagsarbeid. Legger man til grunn at forholdet ikke er endret fra 2009 til 2014, vil det si at 9700 vektere arbeidet på lørdager, mens 7000 gjorde det på søndager. Snaut 3000 flere vektere er på jobb på lørdager enn

¹¹ De som er ansatt i varehandelen, for eksempel som vaktmester, vekter eller renholder, ligger inne i estimatene for varehandel. Dette er dog tjenester som oftest kjøpes inn av handelsnæringen.

¹² Legger man plassoppsigelsene som ble sendt inn til Riksmekleren i 2014 til grunn, organiserer Norsk Arbeidsmandsforbund om lag 3800 vektere, mens Parat (YS) organiserer 650 vektere.

på søndager. Det finnes derimot ingen oversikt over hvor mange vektere det er som er leid inn til vakthold fra handelsstanden – og hvor mange som er det fra andre næringer. NHO Service grupperer sin statistikk etter arbeidsfunksjon (bedrifts- og boligalarm, vakthold, transport, verdihåndtering og tekniske tjenester m.m.), ikke etter kundenes næring (for eksempel offentlig sektor, industri, varehandel m.m.). Utover behov for opplåsing og avlåsing, vaktjenester på kjøpesentre, sentrumsgater med mer vil det være behov for verditransport og verdihåndtering (primært transport og telling av penger). Dersom vi legger til grunn at søndag blir som lørdag, tilsier dette at 3000 flere vektere vil være på jobb på søndager.

Fordi tallanslaget er svært usikkert, valgte vi å ta kontakt med NHO Service for en «second opinion». Deres anslag er at varehandelen utgjør om lag 60 prosent av markedet for stasjonært, mobilt, publikumsrettet vakthold og svinnkontroll. Dette vil da si igjen at om lag 3700 vektere primært er engasjert av varehandelen. Korrigerer man for de siste 20 prosentene som ikke er medlem av NHO Service, vil dette gi et tall på 4600 vektere engasjert av varehandelen. Dersom estimatet legges midt mellom AKU-differansene (lørdag–søndag) og arbeidsgiversidens tall – vil i underkant av 4000 vektere være på jobb på søndager som følge av søndagsåpne butikker.

- Tilsvarende vil behovet for renholdstjenester øke med søndagsåpne butikker. Anslagene vil ha samme usikkerhet og utfordring som for vekterne. I tillegg er denne bransjen langt mer uoversiktlig på bedriftssiden. Trygstad mfl. (2012) sin gjennomgang viste at det var snaut 24 000 som var *ansatt* i renholdsbedrifter i 2010. I AKU (2009) oppga 24 prosent av dem i bransjen at de arbeidet lørdager, mens 14 prosent oppga at de arbeidet på søndager. Registerbasert sysselsetting for 2013 gir 31 400 sysselsatte i næringen. Det betyr at omkring 7500 er på jobb på lørdager og 4400 er på jobb på søndager i dag. Det vi derimot ikke kan få fram av statistikken, er hvor mange som rengjør butikker, og hvor mange det er som rengjør kontorer, forretningsbygg med mer. Som for vekterne tok vi derfor kontakt med NHO Service, som organiserer om lag to tredeler av det konkurranseutsatte renholdet og har omtrent halvparten av sysselsettingen innenfor renholdsbransjen. NHO Service har tidligere forsøkt å gruppere kundene etter næringsklassifisering (NACE-koder), og tidligere grove anslag er at varehandelen utgjør omtrent 12 prosent av markedet. Dette tilsvarer 1600 personer innenfor medlemsbedriftene, eller korrigert for markedsandel (50 prosent) 3200 personer. Legger man, som for vekterne, AKU-anslagene på 3100 personer og NHO Service-estimatet sammen (3200), er disse nokså like. I korttekst vil drøyt 3000 flere renholdere måtte jobbe på søndager i kjølvannet av søndagsåpne butikker.

Legger man yrkesgruppene sammen, vil estimatet for indirekte effekter utenfor varehandelen være:

- 13 000 frisører.
- 10 000 kafé- og restaurantansatte på kjøpesentre.
- 15 000 innenfor næringsmiddelindustrien.
- 4000 vektere.
- 3000 renholdere.

Utover de 245 000 eksponerte i handelen vil 45 000 utenfor handelen være eksponert i kjølvannet, enten gjennom at de følger åpningstidsregimet, eller at det er tjenester som blir kjøpt inn. Samlet dreier det seg om 290 000 arbeidstakere som kan betegnes som eksponert for søndagsarbeid dersom butikkene åpnes på søndager.

6 Hvor mange jobber søndag i dag?

245 000 innenfor handelen og om lag 45 000 utenfor handelen er blitt definert som søndagseksponert dersom butikkene åpnes på søndagene. Et argument for søndagsåpne butikker er at andre arbeidstakergrupper i dag allerede arbeider på søndager. På sykehuse, på sykehjemmene, i eldreomsorgen, i hjemmesykepleien, innenfor barnevernet jobbes det søndag. Det samme gjelder for kollektivtransporten hvor tog, buss eller trikk går. Men hvor mange jobber på søndager? Hvordan har utviklingen i søndagsarbeid vært, hvem det er som arbeider på søndager, og hvor regelmessig er det de gjør det? I AKU-arbeidstidsordninger er det følgende spørsmål om søndagsarbeid:

Har du en arbeidsavtale som innebærer at du noen ganger må arbeide på søndag?

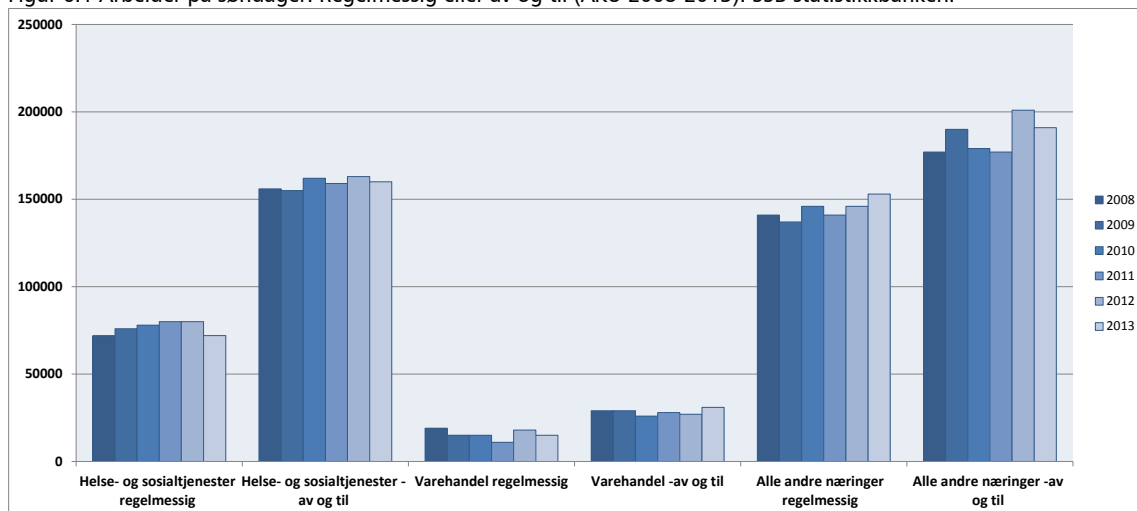
Respondentene kan her velge mellom å svare «ja» eller «nei, aldri». Spørsmålsstillingen refererer til arbeidsavtalen og er formulert slik for å si ut dem som bare har stukket innom jobben for å gjøre unna en tilfeldig oppgave en søndagsformiddag. De som svarer at de har en arbeidsavtale som innebærer søndagsarbeid, får oppfølgingsspørsmål om hyppighet:

Hvor mange søndager må du arbeide i løpet av en fireukersperiode?

Her kan de velge mellom svaralternativene «en gang eller sjeldnere» og «2–4 ganger». Dette tilsvarer Eurostat/SSB sitt skille mellom «av og til» (= en gang eller sjeldnere) og «regelmessig» (= to ganger eller mer).

SSB sine arbeidstidstudier viser at det er 240 000 arbeidstakere som regelmessig arbeider på søndager, og at antallet har vært stabilt de seneste årene. Trekker man inn dem som svarer en gang eller sjeldnere, øker antallet på søndager med 382 000 arbeidstakere. Til sammen oppgir 622 000 søndagsarbeid, hvorav flesteparten (61 prosent) gjør dette av og til. Figur 6.1 viser hvordan søndagsarbeid varierer mellom sektorer og næringer.

Figur 6.1 Arbeider på søndager. Regelmessig eller av og til (AKU 2008-2013). SSB statistikkbanken.

Etter sektor er det flest som arbeider på søndager innenfor helse- og sosialtjenester (pleie og omsorg, offentlig helsevesen). Her oppgir 78 000 arbeidstakere regelmessig søndagsarbeid (2013). Om lag dobbelt så mange oppgir at de arbeider en gang eller sjeldnere på søndager. Innenfor helse og omsorg er det 243 000 arbeidstakere som oppgir søndagsarbeid. Av alle som arbeider på søndager, utgjør pleie- og omsorgssektoren 40 prosent. Blant alle dem som jobber regelmessig på søndager, utgjør sektoren kun 30 prosent. Søndagsarbeid er utbredt, ikke helt uventet – men det deles av mange. Utover at flesteparten arbeider søndag av og til, oppgir ni av ti med søndagsarbeid innenfor sektoren at de arbeider skift/turnus.

Innenfor varehandel er det 15 000 som oppgir at de regelmessig arbeider på søndager (2013). Dette er de som jobber i små dagligvarebutikker, kiosker, bensinstasjoner eller andre som holder åpnet på søndager (turistområder m.m.). Videre var det dobbelt så mange, eller 31 000 arbeidstakere, i varehandelen som sier at de arbeider søndager av og til. Samlet oppga 46 000 arbeidstakere innen varehandel søndagsarbeid (2013). Sett i forhold til hvor mange som faktisk arbeider på søndager, lå varehandelens andel på 7 prosent.

Innad i «Alle andre næringer» er det arbeidstakere innenfor primærnæringene, industri og bygg og anlegg¹³ (41 000), transport¹⁴ (36 000) og hotell og restaurant¹⁵ (25 000) som dominerer søndagsarbeid. Tallene innbefatter også de 2000 innenfor næringsmiddelindustrien, de 7000 vekterne og de 4400 renholderne som i dag oppgir at de arbeider på søndager (jf. kapittel 5).

¹³ NACE-kode ensiffer 1–44

¹⁴ NACE-kode ensiffer 49–53

¹⁵ NACE-kode ensiffer 55–56

7 Hvor mange jobber lørdag i dag?

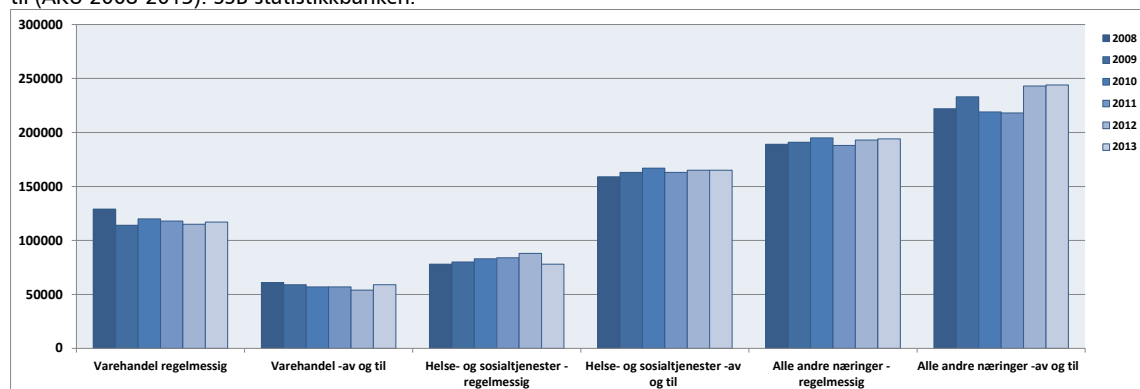
For lørdagsarbeid stilles likelydende spørsmål som for søndagsarbeid:

Har du en arbeidsavtale som innebærer at du noen ganger må arbeide på lørdag?

Dersom «ja»: Hvor mange lørdager må du arbeide i løpet av en fireukersperiode?

860 000 norske arbeidstakere svarer at de har lørdagsarbeid. 390 000 arbeidstakere oppgir «regelmessig», mens 470 000 arbeidstakere oppgir at de gjør det «en gang eller sjeldnere» (2013). Som for søndagsarbeid har antallet som oppgir lørdagsarbeid, vært stabilt over tid, og majoriteten oppgir også her «av og til».

Figur 7.1 Har du en arbeidsavtale som innebærer at du noen ganger må arbeide på lørdager? Regelmessig eller av og til (AKU 2008-2013). SSB statistikkbanken.

Varehandel er den næringen som dominerer når det gjelder regelmessig lørdagsarbeid, hvor 117 000 arbeidstakere oppgir dette (2013). Legger man til dem som svarer «en gang eller sjeldnere», er det ytterligere 59 000 personer som arbeider lørdag. Av alle som oppgir lørdagsarbeid, utgjør handelen om lag 20 prosent. Av dem som oppgir «regelmessig» lørdagsarbeid, utgjør varehandelen 30 prosent. Det er altså langt vanligere å jobbe regelmessig på lørdagene i varehandelen, enn i de andre næringene.

Som for søndagsarbeid er det i «Alle andre næringer» primærnæringene, industri og bygg og anlegg¹⁶ (50 000), transport¹⁷ (44 000) og hotell og restaurant¹⁸ (35 000) som dominerer regelmessig lørdagsarbeid. Disse tallene dekker også inn de 13 000 frisørene,

¹⁶ NACE-kode ensiffer 1–44

¹⁷ NACE-kode ensiffer 49–53

¹⁸ NACE-kode ensiffer 55–56

de 15 000 innenfor næringsmiddelindustrien, de 9700 vekterne og de 7500 renholderne som ble nevnt i kapittel 5.

7.1 Lørdagsarbeid i varehandelen

Som Lavik og Schjøll (2012) viste, har åpningstidene blitt utvidet på lørdager. Innenfor dagligvare holdt over halvparten av dagligvarebutikkene åpent til klokka 20.00 eller senere på lørdager, og i snitt holdt de åpent elleve timer hver lørdag. «Lørdags-hjelp/ekstrahjelp» er et begrep som er godt innarbeidet både innenfor varehandelen og blant norske skoleelever og studenter. Det dreier seg om kassearbeid, kundebehandling, varehåndtering og forefallende arbeid ute i butikkene på en handledag med tradisjonelt høy aktivitet. Men hvor mange er det innenfor de tre bransjene som faktisk arbeider på lørdag?

Detaljhandel

I 2009 oppga 167 000 av 201 000 i detaljhandelen at de hadde lørdagsarbeid, hvorav 123 000 oppga at de arbeidet regelmessig på lørdager (AKU 2009)¹⁹. 83 prosent av de ansatte innenfor detalj jobbet på lørdagene, og 61 prosent sa at de gjorde det regelmessig. Av de 167 000 som oppga lørdagsarbeid, var 70 000 heltidsansatte, mens snaut 100 000 var deltidsansatte. Av de deltidsansatte oppga 51 000 at hovedaktiviteten deres primært var skole eller studier. Innenfor detaljhandelen utgjorde studentene altså drøyt 30 prosent av dem som var på jobb på lørdagene. 69 prosent av dem som var på jobb på lørdagene, var kvinner.

Tilsvarende fordeling for de 123 000 som oppga regelmessig lørdagsarbeid, var 47 000 heltidsansatte, mens de resterende 76 000 var deltidsansatte. Av de deltidsansatte oppga 39 000 at hovedaktiviteten var skole eller studier. Blant dem med regelmessig lørdagsarbeid utgjorde studentene snaut 32 prosent. 69 prosent av dem som var regelmessig på lørdagsjobb, var kvinner.

Engroshandel

I 2009 var det 26 000 av 107 000 som oppga at de jobbet på lørdager. Disse fordelte seg med 8000 som gjorde dette regelmessig, mens de resterende 18 000 gjorde det av og til. Blant de 3900 deltidsansatte som arbeidet på lørdager, oppga 1300 å være studenter.

¹⁹ 2009 brukes her ettersom det er den versjonen som Fafo p.t. har tilgjengelig inkludert tilleggsspørsmålene om arbeidstidsordninger. Ettersom det er ønskelig å dele opp etter bakenforliggende kjennetegn (bransje, kjønn og tilknytning), må 2009-tallene brukes.

Motorbasert handel

I 2009 var det 42 000 som jobbet innenfor motorbasert handel. Av disse igjen oppga 12 000, eller 29 prosent, at de arbeidet på lørdager. 5500 oppga at de gjorde det regelmessig, og 6500 oppga at de gjorde dette av og til. Som tidligere nevnt er bransjen dominert av menn med heltidsstilling, men 1200 av de deltidsansatte som jobbet lørdager, opplyste at de var studenter eller skoleelever.

Tabell 7.1 Antall innenfor varehandel som arbeider lørdager. Etter kjennetegn (AKU 2009).

	Arbeidstakere	Arbeider på lørdag	Antall studenter/ skoleelever på lørdager	Regelmessig på lørdager	Av og til på lørdager
Detaljhandel	201 000	167 000	51 000	123 000	44 000
Engroshandel	107 000	26 000	1300	6000	18 000
Motorbasert handel	42 000	12 000	1200	5500	6500
Varehandel samlet	350 000	205 000	53 500	134 500	68 500

8 Dersom søndag blir den nye lørdag

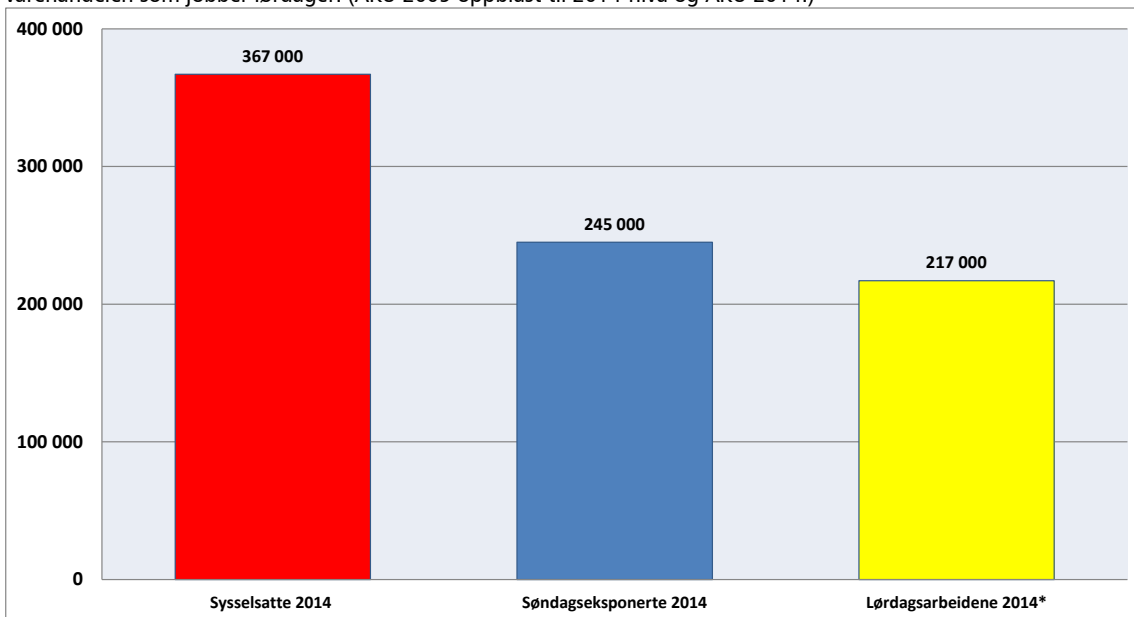
Gjennomgangen av AKU (2014) viste at 245 000 av i alt 367 000 arbeidstakere innenfor varehandel ble definert som søndagsekspontert (67 prosent). Av de 245 000 som ble vurdert som eksponert, var det 46 000 som allerede arbeidet på søndager. Disse 46 000 er dem som under dagens reguleringsregime arbeider i kiosker, på bensinstasjoner, i dagligvarebutikker under 100 m², i definerte turistområder eller i gartnerier som har unntak fra loven. I motsetning til for lørdagsarbeid skjer dette oftere av og til enn regelmessig.

I AKU-tallene (2009) viste det seg at 205 000 av 350 000 innenfor varehandelen arbeidet på lørdag den gangen (59 prosent). Av de 205 000 oppga flesteparten, 134 500, at de gjorde dette regelmessig (66 prosent). Studentene med ekstrajobb utgjorde en firedel av dem som jobbet på lørdager. I detaljhandelen, der vi finner flesteparten av studentene, viste det seg at de utgjorde drøyt 32 prosent av dem med regelmessig lørdagsarbeid.

En tilnærming for å anslå hvor mange som faktisk vil måtte arbeide på søndager, er å forutsette at de butikkene som i dag er lørdagsåpne, også vil være det på søndager – og at åpningstidsregimet, omsetning og bemanning vil være det samme som på lørdag. Kort sagt vil søndag bli den nye lørdag – og arbeidsstokkens sammensetning og bemanning blir omtrent den samme.

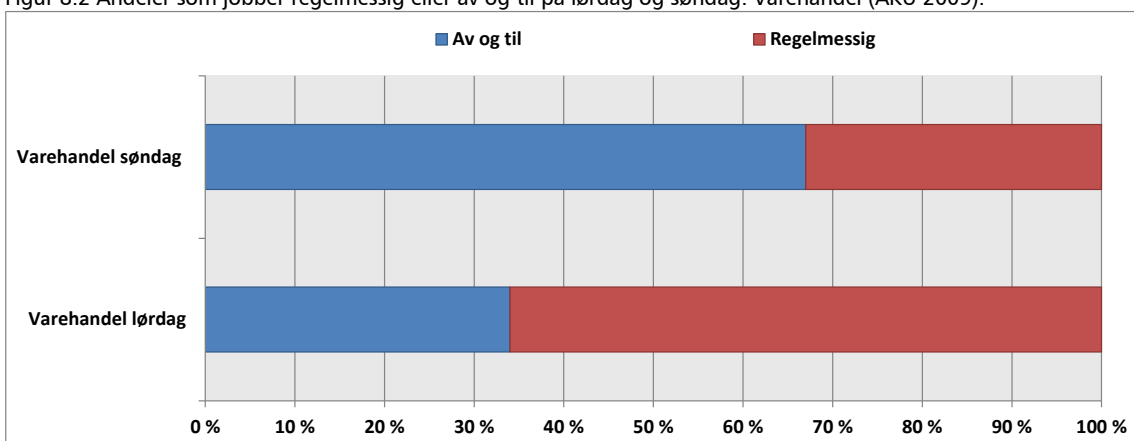
Mens de nyeste AKU-tallene (2014) ga 367 000 som jobbet innenfor varehandel, har AKU (2009) 350 000. Veksttakten varierer fra 2009 fram til 2014 mellom de tre bransjene, slik at tallet for lørdagsarbeidende* i figur 8.1 er noe høyere enn i tabell 7.1.

Figur 8.1 Sysselsatte. Antall personer innenfor varehandel som er eksponert for søndagsjobbing. Antall personer i varehandelen som jobber lørdager. (AKU 2009 oppblåst til 2014-nivå og AKU 2014.)

Dersom søndag blir den nye lørdag, vil det si at 217 000 personer eller 59 prosent av dem som arbeider i varehandelen, vil måtte jobbe på søndager. Sett i forhold til de 245 000 som ble vurdert som eksponert for søndagsjobbing, er tallet lavere. Dette betyr *ikke* at 245 000 er feil. I regnestykket (lørdag = søndag) er det lagt til grunn at to av tre som jobber på lørdager, gjør dette regelmessig. Dersom forholdet mellom «regelmessig» og «av og til» endres i favør av sistnevnte, vil antall personer som vil måtte arbeide søndag øke.

Figur 8.2 Andeler som jobber regelmessig eller av og til på lørdag og søndag. Varehandel (AKU 2009).

For heltidsansatte og yrkesaktive deltidsansatte er det nokså innarbeidet at man arbeider annenhver lørdag. Det vil si at den ene arbeidsuken går fra mandag²⁰ til lørdag, mens den andre går fra tirsdag til og med fredag. Deretter har man frihelg før man gjentar

²⁰ Kan være en hvilken som helst annen hverdag, mandag er her kun et eksempel.

syklusen. Dersom man har syv dagers åpningstid, vil fordelingen for kjernegruppene bli mer problematisk. Selv om man endrer arbeidsmiljøloven fra fri hver tredje søndag til hver sjette (se avsnitt 9.2) og man dermed fra 1. januar jobber fem søndager på rad, har en frihelg, for deretter å jobbe fem til på rad – vil man lenge før sankthans komme opp i yttergrensene for lovens bestemmelser om skiftarbeid, med tilhørende krav om redusert arbeidstid. Videre har 245 000-anslaget som underliggende forutsetning at det ikke blir ansatt flere etter at man får søndagsåpent. Dersom det skjer, er anslaget på 245 000 for lavt. Da vil effektene av søndagsåpne butikker bli høyere.

Utover de 245 000 innenfor varehandel kommer de 45 000 som ble beskrevet som eksponert i kjølvannet (se kapittel 5: frisører, kafémedarbeidere, næringsmiddelindustri, engros, renhold og vektere). Her er det ikke foretatt tilsvarende vurderinger, men samlet sett vil søndagsåpne butikker omfatte om lag 290 000 sysselsatte, av disse jobber 46 000 varehandelsansatte allerede på søndager.

9 Regulatoriske betingelser

Avslutningsvis i forrige kapittel kom det fram noen nye arbeidstidsrelaterte problemstillinger i kjølvannet at søndagsåpne butikker. Dette kapitlet ser nærmere på hva loven og de mest sentrale tariffavtalene sier om dette.

9.1 Hva sier loven om søndagsarbeid?

Mens helligdagsfredloven § 5 regulerer hvilke utsalgssteder som skal holdes stengt på søn- og helligdager, og hvilke som har unntak, er det arbeidsmiljøloven (aml.) som setter grensene for lengde og plassering av arbeidstid.

Blant annet inneholder loven et generelt forbud mot nattarbeid²¹: «Nattarbeid er ikke tillatt med mindre arbeidets art gjør det nødvendig» (aml. § 10-11 (2)). Dette forbudet har flere unntak, deriblant for butikkansatte (Alsos & Olberg 2012).

Videre er det i loven et generelt forbud mot søndagsarbeid formulert slik: «Det skal være arbeidsfri fra kl. 1800 dagen før en søn- eller helgedag og til kl. 2200 dagen før neste virkedag (utvidet søndagsdøgn) [...]. Arbeid innenfor disse tidsrommene regnes som søn- og helgedagsarbeid.» (aml. § 10-10 (1)) Det er arbeidets art som er styrende, hvor lovens ordlyd er: «Arbeid på søn- og helgedager er ikke tillatt med mindre *arbeidets art gjør det nødvendig*.» (aml. § 10-10 (2), forfatters utheving) Her har de handelsansatte svakere vern enn andre arbeidstakere²² (Alsos & Olberg 2012).

For arbeidstakere som har søndagsarbeid, settes det i loven begrensninger for hvor ofte den enkelte arbeider søndager. Utgangspunktet er at arbeidstakerne kun kan arbeide annenhver søndag. Aml. (§ 10-8 (4)) definerer det slik: «Arbeidstaker som har utført søn- og helgedagsarbeid, skal ha arbeidsfri følgende søn- og helgedagsdøgn. Arbeidsgiver og arbeidstaker kan skriftlig avtale en arbeidstidsordning som i gjennomsnitt gir arbeidstaker arbeidsfri annenhver søn- og helgedag over en periode på 26 uker, likevel slik at det ukentlige fridøgn minst hver tredje uke faller på en søn- eller helgedag.»

²¹ Arbeid mellom kl. 2100 og kl. 0600 er nattarbeid. Arbeidsgiver og arbeidstakers tillitsvalgte ved virksomhet som er bundet av tariffavtale, kan skriftlig fastsette et annet tidsrom på minst åtte timer som omfatter tiden mellom kl. 0000 og kl. 0600. Som nattarbeid regnes ikke arbeid på to skift som legges mellom kl. 0600 og kl. 0000. (aml. 10-11 (1)).

²² For videre redegjørelse for rettstilstand, se Alsos og Olberg (2012:8–9).

9.2 Nytt forslag til arbeidsmiljølov

Regjeringen Solberg la fram en rekke forslag til endringer til arbeidsmiljøloven (aml.) den 12. desember 2014, blant annet knyttet til bestemmelsene for søndagsarbeid. For søndagsarbeid er det foreslått at ordlyden endres fra: «forbud mot søndagsarbeid» til at «det skal være tillatt når arbeidets art gjør det nødvendig».

For varehandelen, som allerede har unntak fra det generelle forbudet, har dette mindre betydning. Snarere blir effekten at alle andre arbeidstakere får bestemmelser som ligger nærmere de som varehandelsansatte har i dag. Når det gjelder yttergrensene for søndagsarbeid, ligger det ingen endringer i forslaget: Ingen kan jobbe flere enn halvparten av søn- eller helligdager i løpet av et kalenderår.

Derimot ligger det i forslaget at ukehvilen, som i det eksisterende lovverket måtte legges hver tredje uke, kan legges minst hver sjettede uke. I praksis vil dette si at arbeidstakerne kan jobbe fem søndager på rad før de etter loven har krav på en frihelg. Ifølge regjeringen vil dette sørge for at «Arbeidsgiver og arbeidstaker får større frihet til å fordele søn- og helgedagsarbeidet slik at det passer med virksomhetens og den ansattes behov», samt at «Forslaget vil gjøre det lettere for langpendlere, utsendte arbeidstakere, studenter og andre å arbeide mange søndager på rad etter avtale med arbeidsgiver».

9.3 Hva sier tariffavtalene?

Et forhold er vernebestemmelsene i aml. og eventuelle endringsforslag her, et annet er hva som er regulert i tariffavtalene. De mest sentrale overenskomstene i dette henseende er Landsoverenskomsten mellom Virke og LO/Handel og Kontor og Grossistoverenskomsten mellom Virke og LO/Norsk Transportarbeiderforbund.

Landsoverenskomsten mellom HK og Virke har ingen bestemmelser knyttet til arbeidstidens plassering, men fastsetter at ubekvem arbeidstid (UB) kompenseres med tillegg. I gjeldende avtale (2014–2016) er disse satt til:

- **mandag til fredag:** etter klokka 18.00 (22 kroner per time), etter klokka 21.00 (45 kroner per time)
- **lørdag:** etter klokka 13.00 (45 kroner per time) og etter klokka 16.00 (90 kroner per time)
- **søndag:** hele døgnet (96 kroner per time)

For butikkene er det slik at det er dyrere å holde åpent på kveldstid eller etter klokka 13.00 på lørdager. Dyrest er arbeidskraften på søndager, hvor kronetillegget er mer enn dobbelt så høyt som etter klokka 21.00 på hverdager. Videre er det verd å merke seg at tilleggene er gitt som kronetillegg, det gis relativt sett mest i kompensasjon til dem med lavest lønn i utgangspunktet. En som tjener 149,6 kroner timen, vil på søndager tjene

245,6 kroner timen. Søndagstillegget utgjør da nesten 40 prosent av timelønna. For en med timelønn på 179,6 kroner vil søndagstillegget derimot gi snaut 35 prosent av timelønna.

Her må det også legges til at man må jobbe tolv timer i løpet av en arbeidsuke for å få disse tilleggene.²³ Jobber man under dette, har man altså ikke krav på dem. Som figur 2.4 viste, arbeidet studenter og skoleelever i gjennomsnitt tolv timer per uke. Hvorfor gjennomsnittet i arbeidstid for studenter/skoleelever er tilnærmet likt timeantallet som utløser tilleggene, er vanskelig å si.

Lønnsstatistikken (SSB) kan gi noe pekepinn²⁴ på om man får disse tilleggene. I figur 2.7 ble det vist at de under 25 år med salgssyrke innenfor detaljhandel som arbeidet under 20 timer i uka, i all hovedsak var studenter og skoleelever. Ved hjelp av lønnsstatistikken kan vi se hvorvidt denne arbeidstakergruppa har uregelmessige tillegg²⁵ eller ei (2012).

- Av de 46 700 som hadde *avtalt* arbeidstid på elleve timer eller mindre, viser det seg at 36,5 prosent ikke hadde fått utbetalt noen uregelmessige tillegg. Flesteparten fikk altså en eller annen form for UB-tillegg.
- Av de 10 900 som hadde avtalt arbeidstid på mellom tolv og femten timer, viser det seg at 30 prosent ikke hadde en eller annen form for UB-tillegg.

Det kan tas en del forbehold her, men det kan se ut til at de fleste følger satsene for UB-tillegg, selv om man etter tariffavtalen ikke alltid behøver å gjøre det. Slik sett kan det også se ut til at de fleste av de unge som jobber kveld eller lørdager etter klokka 13.00, får en eller annen kompensasjon for ubekvem arbeidstid. En fortolkning er at de fleste arbeidsgiverne nå betaler tilleggene for å kunne få arbeidskraft til disse tidene – uavhengig av eventuell binding til tariffavtale eller vilkårene for å utløse UB-tillegg. Selv om det ikke ligger juridiske føringer, kan det langt på vei se ut til at de normative føringene ligger der.

Landsoverenskomsten har ingen bestemmelser knyttet til begrensninger av søndagsarbeid, derimot ligger det føringer på lørdagene og på skift. For lørdagsarbeid er det lagt opp til at de som i uka har en gjennomsnittlig arbeidstid på minst fem timer per dag, har

²³ Ordningen gjelder også deltidsansatte med en gjennomsnittlig arbeidstid på tolv timer eller mer per uke. Ekstrahjelp med tolv timer eller mer den enkelte uke omfattes også av ordningen. (Overenskomstens 2.11.2)

²⁴ I eksemplet er det tatt ut dem som hadde salgssyrker innenfor detaljhandelen i 2012, som var 25 år eller yngre og hadde en avtalt arbeidstid på under 20 timer per uke.

²⁵ SSB sin definisjon av uregelmessige tillegg: Omfatter mellom anna skifttillegg, turnustillegg, tillegg for ulageleg arbeidstid, søn- og helgedagstillegg og andre tillegg som kjem ujamnt. UB tillegg er altså en del av de uregelmessige tilleggene.

rett til å kreve at arbeidstiden inndeles slik at den *hver annen uke* avvikles som femdagerssuke med lørdagsfri. Tilsvarende er det bestemmelser knyttet til skift og hyppighet på søndagsarbeid.

I virksomheter hvor driften krever at den enkelte arbeidstaker må arbeide minst hver tredje søndag, skal ordinær effektiv arbeidstid ikke overstige 9 timer i døgnet og 35,5 timer i uken.

Hvis det innenfor den daglige arbeidstidsramme innføres todagersskift som verken går lørdag aften eller i helligdagsdøgnet, skal den ukentlige arbeidstiden være 36,5 timer per uke. For andre typer skiftordninger skal arbeidstidens lengde være henholdsvis 37,5, 35,5 og 33,5 timer per uke, hvor loven har henholdsvis 40, 38 og 36 timer per uke.

Den andre sentrale tariffavtalen, Grossistoverenskomsten, har heller ingen særskilt regulering av søndagsarbeid. Derimot ligger det føringer i form av: «Arbeidstidsordninger som medfører at den enkelte må arbeide minst *hver tredje søndag* og/eller bevegelige helligdag, skal skje innenfor 35,5 timers uke». Videre åpner overenskomsten for at de lokale partene kan inngå avtale om en bedriftstilpasset arbeidstidsordning som erstatter dagens skiftordninger. Her er det satt kompensasjonssatser i overenskomsten:

- Lørdag klokka 18.00 –søndag klokka 22.00 (100 prosent tillegg)

Avtalen forutsetter lokal enighet, da arbeidsgiver ikke kan bruke styringsretten gjennom å pålegge søndagsarbeid. Som intervjuene innenfor engros viste, hendte det at man måtte legge mer penger på bordet enn 100 prosent tillegg for at noen skulle ta på seg søndagsjobbene.

10 Andre virkninger

10.1 Nye arbeidskraftstrategier?

Desto lengre åpningstider en virksomhet har for å øke eller spre salget, desto høyere arbeidskraftkostnader vil den få. Hvordan man «sprer» arbeidskraften mellom topper og bunner, over dagen, over uka og over året, er derfor et kjernepunkt for å utvikle arbeidskraftstrategier for en smidig organisering. Eventuelle lovmessige endringer, både av aml. og helligdagsfredloven, vil gi arbeidsgiverne nye utfordringer. Som vist er lørdagsarbeid innenfor varehandelen basert på at de tradisjonelt heltids- og deltidsansatte jobber regelmessig på lørdagene. I tillegg kommer ekstrahjelp i form av skoleelever og studenter. På mange måter er handelen arbeidsuke satt opp med 4 ukedager + lørdag i en uke, mens den påfølgende arbeidsuka har 5 ukedager.

I de andre næringene, som helsevesenet, med betydelig innslag av jobbing i helgene, arbeider man skift eller turnus – og som figurene 6.1 og 7.1 viste, er dette fordelt på flere (jf. høyere andel som oppgir «av og til» enn «regelmessig» på helgearbeid). Dersom man går over til et syvdagers åpningstidsregime, vil det over tid være vanskelig å ha heltids- og deltidsansatte uten på den ene eller andre måten å måtte forholde seg til skiftordninger, enten i form av krav fra aml. eller tariffavtalene.

Ut fra de intervjuene vi foretok, ser det ut til at de fleste «ser an utviklingen», men dersom helligdagsfredloven endres og Bislett-effekten tar av, vil man raskt måtte foreta noen avveininger. Fra et arbeidsgiverperspektiv ønsker man at bemanningen i utsalgsleddene naturlig nok tilpasses kundetilstrømningen. Dersom man skal ta handelsstanden på ordet om at søndagsåpne butikker ikke vil øke den samlede omsetningen, men sentere den ytterligere mot helg, er en nærliggende konsekvens dette:

Flytt arbeidskraft fra hverdager med lav kundetilstrømning til søndager

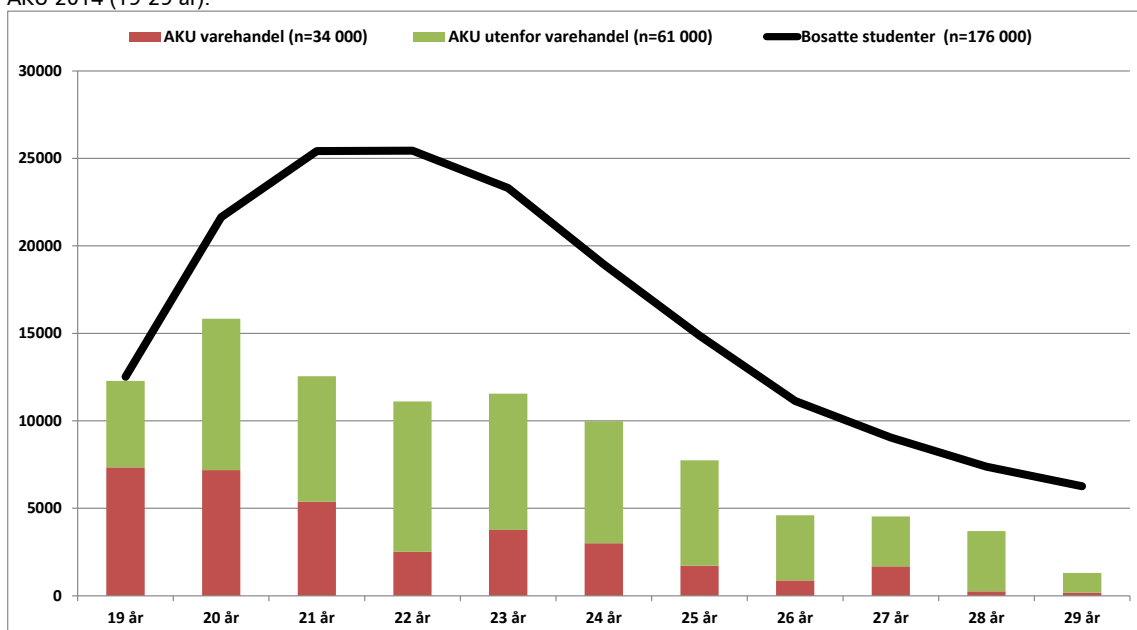
Nergaard sine studier (2012) viste at butikkene til dels hadde problemer med å fylle de siste vaktene på lørdager. I de intervjuene vi foretok, var det særlig i faghandelen man forventet problemer, gitt erfaringene med det å få kjernekompetansen til å jobbe lørdag. Selv om detaljhandelen består av mange unge mennesker, må man heller ikke glemme at det er mange foreldre her. I detaljhandelen, hvor 93 prosent av dem som jobbet, der ble definert som søndagseksponert, viser det seg at disse til sammen har 64 000 barn.²⁶ Legger man til engros, motorrelatert handel og de indirekte effektene (frisører, renholdere,

²⁶ I AKU (2014) blir man spurt om antall barn man har under 16 år.

næringsmiddelindustri, vektere m.m), vil det omtrent si 100 000 barn. De som er foreldre, vil nok også være vanskeligere å lokke til ytterligere helgearbeid.

Dersom man ønsker å flytte noen over på søndag, er studentsegmentet i arbeidsstokken et alternativ. Særlig innenfor dagligvare så man for seg at dette kunne gjøres. Nergaard (2013) sine undersøkelser viste derimot at studentene ikke var blant dem som ønsket å øke antall timer. Stemmer dette, kan et alternativ være å rekruttere flere studenter. Varehandelen har i dag 55 000 studenter og skoleelever. Men hvor mange studenter er det egentlig, og hvor mange av dem er i jobb andre steder allerede?

Figur 10.1 Bosatte studenter 2013 (19-29 år). SSB Studenter ved universiteter og høyskoler. Annen hovedtilknytning AKU 2014 (19-29 år).

I figur 10.1 er AKU (2014) og registertall for studenter (2013) satt sammen. Av i alt 176 000 studenter har 95 000, eller 54 prosent, en jobb i dag. Det betyr at det er en «studentreserve» på 81 000 personer. Om disse kunne tenke seg å jobbe i varehandelen eller på søndager, og om de er i stand til det, er vanskelig å si. Et alternativ er å se på arbeidsinnvandring.

Det norske arbeidsmarkedet har siden østutvidelsen av EU (2004) fått et betydelig tilslag av arbeidskraft. Det er likevel lite av denne arbeidskraften som har kommet til detaljhandelen (Friberg m.fl 2013). Til dels kan nok dette skyldes at man trenger å beherske språket for å kunne kommunisere med kundene.

Med en ungdomsarbeidsledighet på opp mot 25 prosent har mange unge svensker kommet, og innenfor hotell og restaurant og varehandel er innslaget stort. I de siste årene har det vært skrevet ut rundt 80 000–90 000 skattekort til disse, men hvor lenge de blir, hvordan de veksler mellom å arbeide her eller å reise hjem for lengre perioder, er vanskelig å si noe eksakt om. Hvordan de fordeler seg på restaurant, varehandel, be-

manningsforetak, transport med mer, er det også vanskelig å si noe om. En relativt ny undersøkelse har sett nærmere på de nyankomne svenskene (Sundt 2012). Problemstillingen her var litt annerledes enn vår ettersom den primært rettet søkelys mot hvorvidt norsk ungdom ble fortrenget.

Blant konklusjonene var at særlig de yngste norske (17–18 år) slet med å komme inn i arbeidsmarkedet, og et økt innslag med 1 prosent av svensk ungdom førte til en reduksjon med et halvt prosentpoeng for norsk ungdom. Om sammenhengen skyldes at norske ungdommer er for kresne, eller om svenskene rent faktisk tar jobbene fra norsk ungdom, er fortsatt et åpent spørsmål. Derimot kan det se ut til at deres preferanser for antall timer er forskjellige, de svenske ungdommene ønsker mer arbeid enn de norske studentene – og fra hjemlandet er de vant til at forretningene er søndagsåpne.

10.2 Blir det flere jobber?

Varehandelens utvikling er på mange måter prisgitt kjøpekraft og utviklingen i kjøpekraften hos landets befolkning. Høy sysselsetting, lav ledighet, realvekst i disponibel inntekt for arbeidstakere, trygdede og pensjonister, rentenivå sammen med finans-, penge- og skattepolitikk spiller inn. I tillegg må antakelser om framtiden og hva folk flest forventer, tas med. Et spørsmål å trekke inn i diskusjonen er om søndagsåpne butikker vil øke sysselsettingen.

Som figur 2.1 viste, varierer sysselsettingen i varehandelen med de økonomiske konjunktorene, med toppen i 1987 og rett før finanskrisa i 2008. Hvor mange som jobber i handelen, avhenger av om folk har penger, og av om de bruker dem eller sparer dem. Dersom handelen endrer sitt åpningstidsregime, kan man tenke seg at dette vil generere flere jobber. I europeiske land med høy ledighet (for eksempel Frankrike) har det vært foreslått lettelse på søndagsreguleringen innenfor varehandel, som strategi for økt sysselsetting. Det skal sies at det er vanskelig å isolere struktureffektene fra de generelle konjunktorene, og hvordan det samlede utfallet i sysselsettingen blir. Det nærmeste eksemplet i tid og avstand er å se nærmere på hvordan det har gått i Danmark. Den 1. oktober 2012 endret danskene sin lukkelov. Siden den gang har alle danske butikker:

«uanset branche, beliggenhed og omsætning – haft lov til at holde åbent uafbrudt samtlige dage; dog med undtagelse af de officielle helligdage samt Grundlovsdag, Juleaftensdag og Nytårsaften fra kl. 15.»

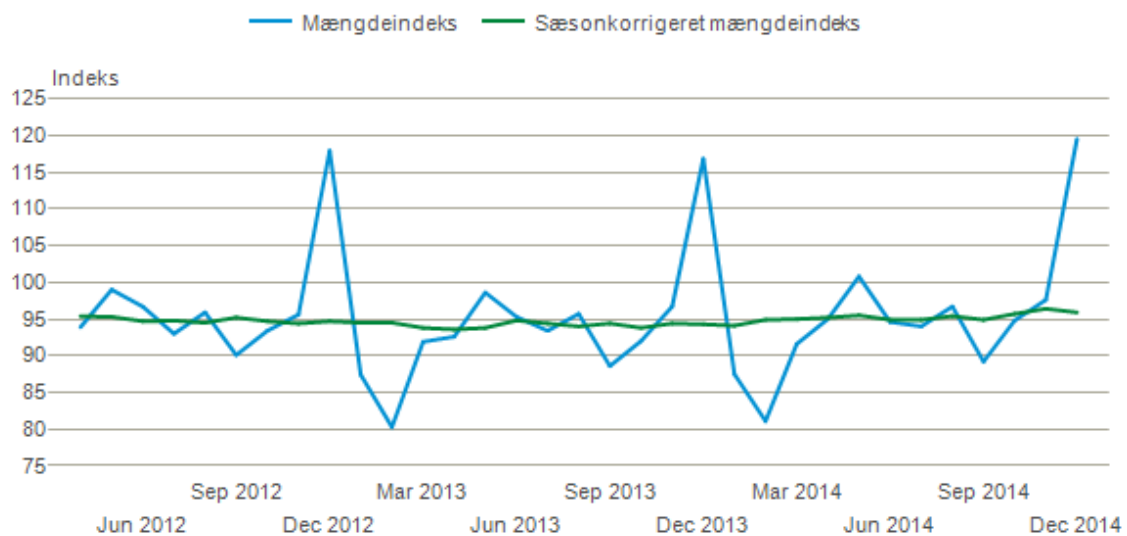
Bislett-effekten slo hurtig inn i Danmark, hvor samtlige kjeder innenfor dagligvare nå holder åpent på søndager. Videre har det vært en svak nedgang i antall dagligvarebutikker. Om dette skyldes søndagsåpent eller strukturforhold, der stadig større markedsandeler går til lavpriskjedene, er vanskelig å si. Antall dagligvarebutikker i de tynneste befolkede områdene har gått ned de siste 10–15 årene, det vil si lenge før lukkeloven ble

endret. Ut fra De Samvirkende Købmænd (DSK) sin oppsummering er det mindre nærbutikker og kiosker som har gitt tapt. Kundernes handlemønster er også skjøvet betydelig inn mot helgene, særlig gjelder dette søndagene. Etter at søndagsåpne butikker ble tillatt, har omsetningen på hverdagene gått ned. Dette gjelder spesielt de første dagene i uka, og søndagene har nå flest handelstransaksjoner i løpet av uka (GFK analyse 2013). Danskenes SSB, Danmarks Statistik, sin oversikt over omsetningen over kalenderåret ligger derimot helt stabil.

Figur 10.2 Detaljhandelsomsetningsindeks. 2011-2014. Dansk statistikk. Statistikkbanken

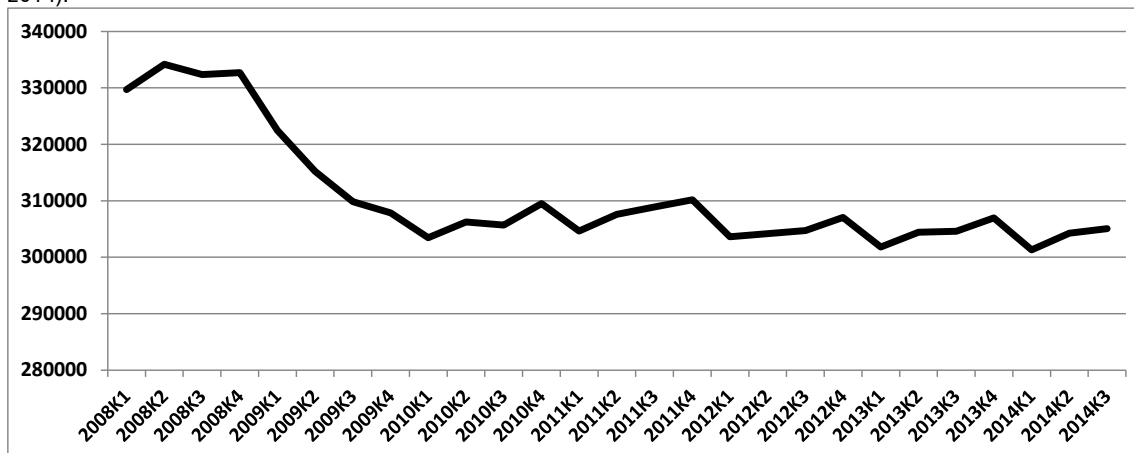
Detailomsætningsindeks (2010=100)

Varegruppe: Detailhandel i alt | Indekstype:

Som i alle land med julehandel er det kraftig vekst i omsetningen i det siste kvartalet også i Danmark. Derimot er bildet når man korrigerer for sesongsvingninger, en flat utvikling (grønn linje). Omsetningen innenfor dansk detaljhandel har ikke økt siden lukkeloven ble endret, men dette kan også skyldes konjunktorene. Hvordan har det så gått med sysselsettingen?

Figur 10.3 Antall arbeidstakere i dansk varehandel. Dansk statistikk. Statistikkbanken (AKU 1. kvartal 2008–4. kvartal 2014).

I figur 10.3 er dansk AKU brukt for å beskrive utviklingen. Næringen har hatt en kraftig reduksjon i sysselsettingen etter finanskrisa, og streken legger seg relativt flatt etter første kvartal 2010. Dersom det skulle vært en struktureffekt i form av økt sysselsetting, burde den vært observert fra første kvartal 2013.

Ut fra det danske eksemplet finner man ingen støtte for sysselsettingsvekst i kjølvannet av søndagsåpning. Effektene ser da i det danske eksemplet ut til å være at omsetningen samlet sett ikke har økt, det har heller ikke sysselsettingen – *men* omsetningen har økt i helgene. Resultatet blir da også at danske varehandelsansatte jobber mer i helgene, men det har ikke blitt flere av dem.

10.3 Organisert arbeidsliv – en selvfølge?

Konkurransen i arbeidsmarkedet dreier seg om forholdet mellom tilbud og etterspørsel av arbeidskraft, forholdet mellom uorganiserte og organiserte bedrifter eller mellom tariffbundne eller ikke tariffbundne bedrifter. Det ligger konkurransevridende effekter mellom bundne og ubundne virksomheter, det være seg på lønnsiden eller når det gjelder regulering av søndagsarbeid i lov (aml.) versus i avtaleverket (tariffavtalene).

Tar man for seg tilbudssiden av arbeidskraft, er varehandelen generelt, og detaljhandelen spesielt, kjennetegnet av lav organisasjonsgrad og ditto forhandlingsstyrke. Under en firedel er organisert, og mange av dem som jobber, er innom bare for en periode. Studentenes og skoleelevenes behov og interesser behøver heller ikke være sammenfallende med den tradisjonelt deltids- eller heltidsansattes. Dette kan oppsummeres gjennom kompensasjon for ubekvem arbeidstid (UB-tillegg) og hvem som har krav på dette. På mange måter er prisen på framforhandlet fleksibilitet utover normalarbeidsdagen fastsatt i disse satsene.

Tar man for seg etterspørselssiden eller arbeidsgiversiden, har denne også interesse av å forme et effektivt regime for å regulere lønningene. Som i andre bransjer kan det ligge en kollektiv interesse i å ta lønnskurransen ut av markedskonkurransen. Dersom noen ser bort fra de avtalte arbeidstidsreguleringene eller «dumper lønn», går dette ut over konkurransemulighetene til de seriøse arbeidsgiverne, som er bundet av eller følger tariffavtalen. Det generelle bildet er at mange av virksomhetene innenfor varehandel forholder seg til tariffavtalenes lønnsatser, selv om man ikke alltid er bundet til å gjøre det. I de intervjuene vi foretok, ble problemstillingen rundt tariffavtalens bestemmelser om søndagstillegg og søndagsåpent løftet fram.

Vi kjører jo tariffavtaler og lønner godt, og det er også veldig konkurransedrivende i forhold til de som ikke er på tariff, og de småbutikkene som kjører multiplum og følger arbeidsmiljøloven.

Ingen av dem vi intervjuet, så på søndagsåpent som en umiddelbar exitstrategi fra arbeidsgiverfellesskapet. Derimot påpekte flere at det var det knyttet betydelige kostnader til overenskomsten. Det skal også sies at ved å unnlate å følge tariffavtalen gjorde man også sitt eget merkenavn sårbart. I handels- og omdømmesammenheng skal nok heller ikke den effekten undervurderes.

Hva som bør være eller ikke være den rette avstanden mellom lovregulering (aml.) og tariffregulering, er et vanskelig spørsmål – og svaret vil være avhengig av den som avgir det. Men dersom avstanden mellom lov og avtaleverk blir stor samtidig som organisasjonsgraden er lav, vil det å hoppe av (exit), kunne framstå som fristende for flere. Dersom det viser seg at søndagsåpent legger press på lønnsomhet og marginer i en næring hvor franchisedrift er dominerende, vil arbeidsgiversiden i tiden framover kunne stå overfor vanskelige avveininger. Svakere marginer og økte lønnsutgifter, i kombinasjon med franchisedrift, kan sette «solidariteten» på arbeidsgiversiden under press.

10.4 Blir mandag den nye søndag?

De danske erfaringene så langt har vist at omsetningen ikke har økt, det har heller ikke sysselsettingen. Derimot har handelen flyttet seg til helg. Hver tredje forbruker der sier at de handler inn alltid eller som oftest på sene kvelder, etter klokka 13.00 på lørdager eller på søndagen (*Politiken* 28.09.2014). De store kjedene har syvdagersuke, med samme åpningstid på søndager som på hverdagene. Det samme gjelder i kjøpesentrene. For de andre kan det være et spørsmål hvor lenge de kan følge.

Man kan velge å holde stengt i perioder med lite salg – det være seg sene kveldstimer – eller kort og godt å stenge ned én dag i uka. Legger man omsetningen til grunn, peker mandagene seg ut. En effekt er derfor at mandag kan ende opp som den nye søndag,

hvor deler av handelen rett og slett holder stengt. I Danmark er dette en del av diskusjonen.

Mens danskene akkurat har fått søndagsåpne butikker, har svenskene hatt denne muligheten lenge. Den svenske møbelgiganten IKEA er her interessant sammenlikningscase, for hva som også kan skje på sikt. Først og fremst fordi IKEA er såpass standardisert både i forhold til utvalg, beliggenhet, størrelse m.m. Mens Stockholmsavdelingen holder åpent 66 timer i løpet av en uke, holder Oslo avdelingene åpent 77 timer. Mens svenskene kan handle på søndager, er det stengt i Oslo. Det er slik sett også en «trade off» mellom det å holde åpent lenge på ukedagene og det å ha søndagsåpent.

11 Sammendrag

Dette notatet har tatt for seg de følgende søndagsåpne butikker får i arbeidsmarkedet. Legger man sysselsetting til grunn, er varehandel den største næringen innenfor privat sektor. Statistikken viser at 367 000 personer har et arbeidsforhold i næringen. Bryter man den ned i de tre bransjene detalj, engros og motorrelatert handel, er det betydelige forskjeller. Legger man nasjonalregnskapstallene (2012) til grunn, sysselsatte detaljhandelen 217 000 personer, engroshandelen 108 000 og motorrelatert handel drøyt 46 000 personer.

De tre bransjene har forskjellig sammensetting av arbeidskraften. For det første er det kjønnsmessige forskjeller; menn dominerer innenfor motorrelatert handel og engros-handel. Kvinnene dominerer derimot innenfor detaljhandel. Samlet sett er det nokså jevn kjønnsfordeling for næringen. På samme måte er det forskjeller mellom bransjene med henhold til alderssammensetning, arbeidstidsordninger og tilknytningsform.

Innenfor detaljhandel arbeider 60 prosent deltid, mens en av ti gjør dette innenfor engros, og innenfor motorbasert handel gjør enda færre det (8 prosent). Godt over halvparten av kvinnene jobber deltid. Idealtypisk kan butikkmedarbeideren i detaljhandelen beskrives som ung kvinne med deltidsstilling, og hun er ofte student. Innad i detaljhandelen varierer deltidsandelen. Lavest ligger den i jernvare og apotek (30 prosent), mens den ligger på over 70 prosent for sko, klær og tekstiler, og på 72 prosent for bensinstasjonene. Deltid er heller ikke noe nytt fenomen innenfor varehandelen. Sammenlikner man forholdet mellom antall årsverk og antall personer over lang tid, viser det seg at flere personer delte på årsverkene i 2012, enn det man gjorde i 1970.

Av 162 000 studenter og skoleelever som har jobb ved siden av skolegang, har 55 000 av disse dette innenfor detaljhandel. Selv om det er mange studenter, jobber de langt færre timer enn de tradisjonelt deltidsansatte. Blant butikkmedarbeiderne viser det seg at studentene arbeider 19 prosent av timene, mens de utgjør 34 prosent av de ansatte. Sett i lys av antall arbeidede timer, er det de heltidsansatte (48 prosent av timene) og de tradisjonelt deltidsansatte (33 prosent av timene) som arbeider flest timer. Studentene skiller seg også fra de heltids- og deltidsansatte ved langt oftere å ha variabel arbeidstid, hvor antall timer varierer fra uke til uke. På mange måter utgjør studentene mye av detaljhandelens fleksibilitet,

De to andre bransjene, engros og motorrelatert handel, domineres derimot av faste heltidsstillinger med fast arbeidstid. For engros og motorrelatert handel finnes det ikke samme grad av ledig kapasitet. Her jobber man heltid, til dels supplert med overtid. Derimot er engros, lager og transport, etter bygg og anleggsnæringen, den største innkjøpe-

ren av arbeidskraft fra bemanningsbransjen. Innleie av arbeidskraft, på lager og i vare-distribusjon, kan da synes å være engroshandelens fleksibilitetsmekanisme.

Ifølge de informantene som ble intervjuet i dette prosjektet, kan man vente seg en Bislett-effekt dersom lovverket endres. Denne effekten går ut på at den aller første som reiser seg på tribunen, ser bedre. Når førstemann reiser seg, vil andre som da ser dårligere, tvinges til det samme. Til slutt kommer man ut dårligere enn i det opprinnelige utgangspunktet: *ingen ser bedre, men man har tvunget hverandre til å stå*. Kjøpesentrene venter alle vil reise seg, dersom det ble lov. I kjøpesentrene beslutter eier åpningstidene, og butikkene her er som oftest pålagt å følge senterets åpningstider. De drøyt 400 kjøpesentrene har omtrent en tredel av den samlede omsetningen innenfor detalj. På den annen side har veksten her flatet ut de seinere åra. For kjøpesentrene vil søndagsåpent være en mulighet til komme tilbake til gamle vekstrater, og dermed økte markedsandeler. Den andre sterke drivkraften er lavpriskjedene innenfor dagligvare. Disse opererer i dag med svært lange åpningstider (f.eks. mandag–fredag 07.00–23.00/og lørdag til 22.00). Når lavpriskjedene åpner opp, vil supermarkeder og andre følge på, ingen vil tape ytterligere markedsandeler til lavpriskjedene. For den delen av detaljhandelen som verken er lokalisert i kjøpesenter eller driver med dagligvare, vil det «frie valg» da være nokså begrenset. Dersom kjøpesentre og dagligvare holder åpent, og man selv holder stengt, velger man også bort muligheter til å opprettholde omsetting og markedsandeler. På Bislett stadion vil derfor flestparten reise seg raskt, dersom loven endres.

Ingen av dem vi intervjuet kom med konkrete tider på hvor lenge de selv eventuelt vil holde åpent på søndager. De stilte seg avventende til hva de andre vil gjøre. Flere trakk fram lørdagens åpningstidsregime som en mulighet. For kjøpesentrene vil dette si 10.00–18.00/19.00/20.00, mens det for dagligvarehandelen vil bli noen timer til. For faghandel utenfor kjøpesenter, er åpningstidene oftest noe kortere på lørdagene. Et troverdig scenario vil da være at søndag blir som dagens lørdag.

I vår gjennomgang av yrker og bransjer, kom vi fram til at 245 000 av de 367 000 som jobber i varehandelen er eksponert for søndagsarbeid. At de er eksponert betyr ikke at de må jobbe på søndager, men at de jobber i virksomheter som mest sannsynlig vil holde oppe. 122 000 arbeidstakere innenfor handelen ble ikke sett på som søndagseksponerte. Dette henger sammen med at store deler av engroshandelen betjener andre markeder enn detaljhandel. At butikkene kan holdes åpne på søndager, betyr ikke at stål og rørgrossister, kontorekvisita eller engroshandelen som primært betjener industri og offentlig sektor, må holde åpent. Videre går det et skille mellom ferskvare og varer med høy holdbarhet. Sko, tekstiler, datamaskiner, møbler eller hvitevarer må ikke distribueres på daglig basis, heller ikke natt til søndag. For ferske varer stiller det seg annerledes, særlig dersom mer av omsetningen sentreres rundt helg. Videre antok vi at bilverkstedene og de som arbeider her, ikke vil holde åpent på søndager, kort og godt fordi de heller ikke er åpne på lørdager i dag. Innenfor detaljhandel var det for det meste yrker innenfor stabs- og støttefunksjoner, samt yrker sentralt i kjedeledene som ble tatt ut – 93 prosent av de som jobbet innenfor detalj ble definert som eksponert. Utover de 245 000

kommer 45 000 som ble beskrevet som eksponert i kjølvannet. Dette dreier seg om frisører, kafémedarbeidere, næringsmiddelindustri, renhold og vektere. Samlet sett vil søndagsåpne butikker omfatte om lag 290 000 sysselsatte. Dette tallet innbefatter også de 46 000 innen handelen som jobber søndager i dag (bensinstasjoner, små matbutikker, kiosker, gartnerier, avgrensede turistområder m.m).

Innenfor varehandelen jobber i dag 217 000 personer lørdag. Årsaken til at det ikke er flere, er at det er nokså innarbeidet praksis med annenhver lørdag på jobb, og annenhver lørdag fri. I motsetning til andre næringer og sektorer fordeles lørdagsarbeidet på færre personer i varehandelen. For eksempel innenfor pleie og omsorg oppgir ansatte oftere at de arbeider lørdager av og til, og belastningen med å jobbe helg spres da på flere arbeidstakere.

Både arbeidsmiljøloven (aml.) og ikke minst tariffavtalen HK-Virke setter begrensninger for at søndagsarbeid skal kunne skje så regelmessig som det lørdagsarbeidet gjør i dag. Dersom man har syv dager åpent, vil fordeling av arbeidstid for hel- og deltidsansatte bli mer problematisk. Selv om man endrer aml.-bestemmelser fra fri hver tredje søndag til hver sjette, opprettholdes lovens yttergrenser. Ingen kan jobbe flere enn halvparten av søn- eller helligdager i løpet av et kalenderår. Dersom man fra 1. januar jobber fem søndager på rad, har en frihelg, og deretter jobber fem søndager til på rad – vil man lenge før Sankthansaften ha møtt yttergrensene for lovens bestemmelser om skiftarbeid, med tilhørende krav om redusert arbeidstid. Dersom man er bundet av Landsoverenskomsten HK-Virke sier avtalen at der den enkelte arbeidstaker må arbeide minst *hver tredje søndag*, skal ordinær effektiv arbeidstid ikke overstige 9 timer i døgnet og 35,5 timer i uken.

Selv om organisasjonsgraden blant arbeidstakerne er lav, kan det synes som om tariffavtalen (HK-Virke) har sterke normative føringer. Lønnsbestemmelsene innenfor avtalen synes i stor grad å følges, selv om arbeidsgiverne ikke alltid er juridisk bundet til å følge dem. Hvorvidt disse føringene fortsatt vil ligge fast dersom det åpnes for søndagshandel, vet ingen. Prisen på framforhandlet fleksibilitet utover normalarbeidsdagen, er fastsatt i satsene for ubekvem arbeidstid, og på søndager er prisen minst 96 kroner per time. Dersom det viser seg at søndagsåpent legger press på lønnsomhet og marginer, i en næring hvor franchisedrift er dominerende, vil arbeidsgiversiden i tiden framover kunne stå overfor vanskelige avveininger. Svakere marginer og økte lønnsutgifter, i kombinasjon med franchisedrift, kan sette solidariteten på arbeidsgiversiden under press. Konkurransesvridende effekter mellom organiserte og uorganiserte virksomheter vil da kunne tilta.

Dersom man skal ta handelsstanden på ordet, om at søndagsåpne butikker ikke vil øke omsetningen, men sentreres ytterligere mot helg, vil den også måtte flytte arbeidskraft fra hverdager med lav kundetilstrømming til søndager. Studentene, som må mange måter er den mest fleksible arbeidskraften, er nok også de som lettest lar seg flytte på. Men dersom man har 55 000 studenter, men trenger 245 000 arbeidstakere for å få dette til å

gå opp, sier det seg selv at det vil være tradisjonelt heltids- og deltidsansatte som fortsatt vil bære den tyngste børen – også på søndager.

Sysselsettingen innenfor varehandelen følger på mange måter de generelle økonomiske konjunktorene, og det er ikke alltid lett å skille en konjunktoreffekt fra en struktureffekt på sysselsettingsnivået. Men dersom man legger erfaringene fra Danmark til grunn, som endret sin lukkelov høsten 2012, viser det seg at omsetningen ikke har økt, ei heller sysselsettingen. Derimot økte omsetningen i helgene, og den gikk tilsvarende ned på ukedagene. Resultatet blir at danske varehandelsansatte jobber mer i helgene, men det har ikke blitt flere av dem.

Drift på søndager vil medføre høyere lønnskostnader, dersom man fortsatt forholder seg til tariffavtalene, enn på de andre ukedagene. Selv om varehandelen vil gå «friskt ut» i begynnelsen, vil det på lengre sikt også bli snakk om å balansere kostnader og inntekter. En effekt kan være at deler av faghandelen begynner å stenge på de første ukedagene, en annen er at man på sikt vil måtte stenge ned de seneste kveldstimene på ukedagene.

Sammenlikner man åpningstidene til IKEA sitt varehus utenfor Stockholm, med IKEA på Furuset i Oslo, viser det seg at det norske varehuset har 77 timers åpningstid i uka mot 66 timer i Stockholm (Barkaby). Mens den norske avdelingen opererer med åpningstiden 10.00–23.00/(9.00–21.00) og søndag stengt, har den svenske avdelingen åpent 10.00–20.00 på hverdager og 10.00–18.00 på lør- og søndager. Det kan derfor se ut til at friheten til å handle på søndag, også har sin pris ved at man ikke lenger kan handle så sent på kveldene i ukedagene. Om det er viktigere for forbrukerne å kunne handle på søndager enn seint på hverdagene, er nok også et spørsmål som vil kunne stå igjen. Som alt annet i verden, er det sjelden man får både i pose og sekk.

Litteratur

Alsos, Kristin og Dag Olberg (2012), Åpningstider og arbeidstid i varehandelen. Fafo-notat 2012:10

Alsos, Kristin og Ragnhild Steen Jensen (2013), Sykefravær og tilrettelegging i bemanningsbransjen. Fafo-rapport 2013:41

Berge, Agneta (2013), Nordisk detaljhandel som arbeidsmarknad. En kartläggande och jämförande studie med utgångspunkt i den nordiska modellen. SAMAK

Bråten, Mona og Kristine Nergaard (2011), Heltid en rett – deltid en mulighet? Strategier for større stillinger innen privat tjenesteyting. Fafo-rapport 2011:05

Bore, Lene, Torgeir Nyen, Kaja Reegård og Anna Hagen Tønder (2012), Internopplæring i varehandelen. Fafo-rapport 2012:23

Dagligvarehandelen (2014), Hvem er hvem i nordisk dagligvarehandel. Utgave 1 – juni 2014.

De Samvirkende Købmænd (DSK) (2013) Et år efter lukkelovens udfasning pr. 1. oktober 2012. Hvordan går det her og nu for dagligvarehandlen? (december 2013-tal). Pressemeldinger.

Eurocommerce (2014): Overview: Legislation regarding shop opening hours in Europe Last updated: 22 September 2014. (<http://bit.ly/1BbsrAj>)

Friberg, Jon Horgen, Jon Erik Dølvik og Line Eldring (2013), Arbeidsmigrasjon fra Øst- og Sentral-Europa. Temanotat. Program Velferd, arbeidsliv og migrasjon – VAM. Norges forskningsråd

GfK (2013), GfK analyse 2013, www.gfk.com

GRI-rapport 2014:3. Gothenburg Research Institute. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet

Hilsen, Anna Inga og Jensen, Ragnhild Steen, (2015) Den norske arbeidslivsmodellen i endring Fafo-rapport 2014:55

Institutt for bransjeanalyser (2014), Distriktsbutikkens utfordringer ved full adgang til søndagsåpne butikker.

Jensen, Ragnhild Steen, Bård Jordfald og Mona Bråten (2014), Norsk transport – veien videre. Fafo-rapport 2014:03

Jordfald, Bård (2012), Privat tjenesteyting. Fafo-notat 2012:04

Jordfald, Bård (2013), Frisørundersøkelsen 2013. Fafo-rapport 2013:34

Lavik, Randi og Schøll, Alexander (2012), Endringer i butikkstruktur og handlemønster i norsk dagligvarehandel. SIFO prosjektnotat nr. 1-2012

Lavik, Randi og Borgeraas, Elling red. (2014) Forbrukstrender 2014 SIFO-survey.

Nergaard, Kristine (2012), Ufrivillig deltid, bemanningsstrategier og deltidsstillinger i varehandel. Fafo-rapport 2012:4

Nergaard, Kristine (2013), Deltidsarbeid i varehandel – hva sier de ansatte? Fafo-notat 2013:15

Nergaard, Kristine (2014), Organisasjonsgrader, tariffavtaledekning og arbeidskonflikter 2013. Fafo-notat 2014:14

Nielsen Norge (2015) Pressenotat sendt 12.02. 2015 (Dagligvarerapporten 2015)

NorgesGruppens årsrapport (2013)

NOU 2015:1 (2015) Produktivitet-grunnlag for vekst og velferd. Produktivitetskommissionens første rapport.

NHO Handel (2014) Status i varehandelen. – en oversikt over detalj- og engroshandel.

NHO Service (2014) Statistikk og Trender 2014.

Olberg, D. og B. Jordfald (2000), Det nye arbeidsmarkedet i varehandelen, En kartlegging av personalsammensetning, arbeidstidsordninger og organisasjonsforhold. Fafo-rapport 327

Sundt, S. Camilla (2012), Den svenske arbeidsinnvandringen: Fortrennes norsk ungdom i arbeidsmarkedet? En empirisk analyse av ungdomsarbeidsinnvandringen fra Sverige. Masteroppgave Økonomisk Institutt Universitetet i Oslo.

Svensk Handel (2013) Deregulated shop opening hours: the Swedish experience.

Trygstad, Sissel C., Kristine Nergaard, Kristin Alsos, Øyvind M. Berge, Mona Bråten og Anne Mette Ødegård (2011), Til renholdets pris. Fafo-rapport 2011:18

Tullberg, Maria, Walter, Lars och Blomquist, Martina (2014). Flexibel handel. En studie av bemanningsstrategier i svensk detaljhandel. GRI-rapport 2014:3. Gothenburg Research Institute. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.

Villund, Ole (2012), Arbeidsmarkedsstatistikk for innvandrere, basert på Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) Utvikling av et nytt beregningsopplegg. SSB rapport 33/2012.

Virke (2012) Norsk Handel 2012.

Arbeidskraftbehov ved søndagsåpne butikker

Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
www.fafo.no

Fafo-notat 2015:03
ISSN 0804-5135